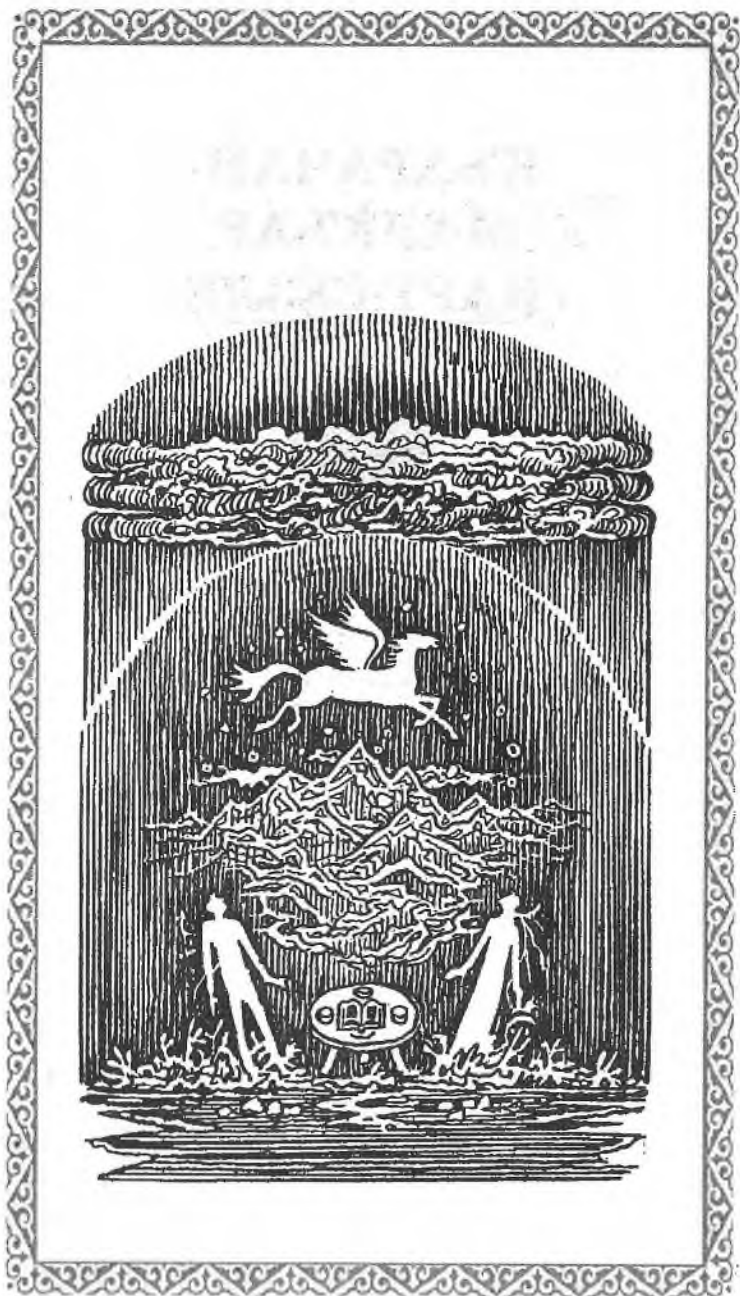

КЪАРАЧАЙ-
МАЛКЪАР
НАРТ СЁЗЛЕ

КЪАРАЧАЙ- МАЛКЪАР НАРТ СЁЗЛЕ

Жарашдыргъан –
ДЖУРТУБАЙЛАНЫ
ХЫЙСА

Нальчикской филиал
фонда СРКБ Эльбруса

БИБЛИОТЕКА

НАЛЬЧИК
«ЭЛЬБРУС»
2005

Суратла
БГАЖНОКОВ
ЗАУРБЕКНИ
бла
ИДАРНЫДЫЛА

© Джуртубайланы Х. Ч.,
жарашдырылгъаны,
2005

© Бгажников З. Х.,
Бгажников И. З.,
суратлары, 2005

© «Эльбрус» китап
басма, 2005

К 4702100500-049 2005
М 125(03)-2005

ISBN 5-7680-2040-3

**АКЪЫЛ,
телилик,
оюм,
билим**

Акъыл аздырмаз,
Билим тоздурмаз.

Айраннга суу къош,
Телиге жол бош.

Акъыл – башха, окъуу – башха.

Акъыл бла адамлыкъ – бирди.

Акъыл бла адеп – эгиз.

Акъыл кёчмез – билим кетмез.

Акъыл къартда, жашда тюйюлдю – баш-
дады.

Акъыл – къобан, сагъыш – тенгиз.

Акъыл – насыпха къор.

Акъыл ойсундурур,
Кюч бойсундурур.

Акъыл сыфатдан кери кетмез.

Акъыллы айтыр эди, акъылсыз къоймады.

Акъяллы ангылар,
Акъялсыз тынгылар.

Акъяллы башха догъура чыкъмаз.

Акъяллы кенгешир,
Акъялсыз ёчешир.

Акъяллы сагъыш этгинчи,
Тели ишин битдирир.

Акъяллы – эл иеси,
Тели уа – эл баласы.

Акъяллыгъа билдирсенг,
Билимин чыракъ этер,
Акъялсызгъа билдирсенг,
Билимин бичакъ этер.

Акъяллыдан тели зауукъ,
Кеси айтыр да, кеси кюлюр.

Акъяллыны жангылгъаны телини озар.

Акъялны акъялсыздан юйрен.

Акъялманны эси – къыбламан.

Акъялманны эсли озар.

Акъялсызгъа эсеп жокъ,
Асылсызгъа адеп жокъ.

Акъялы азны азабы кёп.

Акъялы бар – ишине ышаныр,
Акъялы жокъ – акъялына ышаныр.

Акъылы барны ангы бар.

Акъылы болмагъаннга сакъалы болушмаз.

Акъылы кёпню дауу аз,
Шуёху кёпню жауу аз.

Акъылын окъууу хорлагъан.

Алим болгъандан адам болгъан кыйынды.

Алим ёлсе, хат къалыр,
Темирчиден тот къалыр.

Алтын – тащдан, акъыл – башдан.

Ариу – кёзге, акъыл – жүрекге.

Асылы жокъгъа акъыл сорма.

Атангы билими бла алим болмазса.

Ачыу – душман, акъыл – дос,
Акъылынга акъыл къош.

Башда акъыл болмаса,
Эки аякъгъа кюч жетер.

Башынгы мыйысы жокъ эсе да, сууудамы
жокъду?

Билгенинг – къуру тогъуз,
Билмегенинг – токъсан тогъуз.

Билгенни къатында билмеген жокъ.

Билек бирни жыгъар,
Билим мингни жыгъар.

Билек бирни сюрюндюрсе,
Билим мингни абындырыр.

Билим къая тешер.

Билими азны – ауузунда кирит.

Билимсизге кюн келмез,
Келсе да – билмез.

Бир абынган – сокъур,
Эки абынган – акъмакъ.

Бир тели ныгъышха келмей эди,
Экинчи тели ныгъышдан кетмей эди.

Бир уругъа эки жыгъылгъан – сокъур,
Бир адамгъа эки алдатхан – тели.

Бутуна эришди да, кёнчегин жыртыды.

Гула къой артда юркуюр.

Дунияда таш къаты,
Ташдан да баш къаты.

Кёп билсенг да, кёпден артыкъ билмезсе.

Кёрген – такъял, билген – акъял.

Кёргенингден кёрмегенинг кёп,
Билгенингден билмегенинг кёп.

Кёсе къаралыгъын билмез,
Тели арыгъанын билмез.

Къайгъынг аз эсе – тойла,
Къайгъынг кёп эсе – оила.

Къолу артыкъны – къолу ортакъ,
Акъылы артыкъны – акъылы ортакъ.

Къолу базыкъ – бирни жыгъар,
Акъылы базыкъ – мингни жыгъар.

Мыйысыз башха бёрк акъыл бермез.

Ой жетмеген жерге бой жетмез.

Ой тюбюнде алтын барды,
Ойлай келсенг, табарса.

Окъуу – билим азыгъы, 2
Билим – ырысхы къазыгъы.

Оноугъа баш керек, 3
Хунагъа таш керек.

Окъуусуз – билим жокъ,
Билимсиз – кюнюнг жокъ.

Оюмсуз айланган агъазны башы хунада
къалыр.

Оюмсуз жүрюген ажалсыз ёлюр.

Сокъур тауукъгъа бары да – тары-будай.

Сокъур тауукъгъа бары да – тау.

Суулу ашда татыу жокъ,
Ачыулу башда – акъял жокъ.

Тели азыгъын алгъа къабар.

Тели айтып эсгерир.

Тели батыр тез¹ ёлюр.

Тели билалмаз, билгенин тыялмаз.

Тели жанкъоз эртте чыгъар.

Тели Жаныбек Чегемге баргъанлай.

Тели кеси кесин махтар.

Тели тенгин табар,
Суу чунгургъа чабар.

Тели тепсей билмез,
Тепсесе уа, къоя билмез.

Тели тойдан тоймаз.

Тели турса, той бузар.

Тели тутханын бек тутар.

Тели туююшюр,
Акъяллы келишир.

¹ Тез – терк.

Тели тюйгенни акъыллы тешмез.

Тели тюшюнмез,
Акъыллы кюрешмез.

Тели хапарын къатлар.

Телиге ариу айтхандан эсе,
Акъыллы бла тур да, жагъалаш.

Телиге байлыкъ тюшсе,
Кесин акъылман сунар.

Телиге махтау жарашмаз.

Телиге төре жокъ.

Телиге тишинги ышартсанг, бишлакъ су-
нар.

Телиден туура хапар.

Телини сорууна акъыллы жууап этмез.

Телиси болмагъан элге жар оюлур.

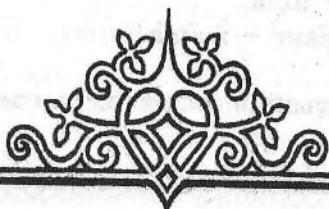
Хар адамны акъылы кесине бишлакъ би-
ширген.

Хар кимни бир заты жокъ,
Телини мураты жокъ.

Чийсил тели юсюн махтар,
Чий тели кесин махтар.

**Батырлыкъ,
къоркъакълыкъ,
эрлик, кёл**

Азатлыгъын сакъламагъан
Азаплыкъдан къутулмаз.

Аман адам – пох адам,
Къоркъакъ адам – жокъ адам.

Арсланны къарыны ач да, кёлю токъ.

Ат, абынмай, жол танымаз,
Эл сюрюлмей, эр танылмаз.

Ат, айланып, жерин табар, 5
Эр, айланып, элин табар.

Ат – белден, жигит – кёлден.

Аты бирни – анты бир.

Атын аягъан къан алмаз,
Кесин аягъан хан болмаз.

Ач эсенг – аша, 4
Туугъан эсенг – жаша.

Базгъан къабан сыртха чыгъып къарай
эди.

Базынмагъан базук сындырмаз.

Базынмагъан бузгъа кирмез.

Бёрю атарыкъ бёркюнден белгили. 6

Батыр бир ёлюр, къоркъакъ минг ёлюр. 7

Батыр киши – тау киби,
Къоркъакъ киши – къырау киби.

Батыр тюшонде жауну кёрюр,
Чабакъчы тюшонде ауну кёрюр.

Батырны жери – алда,
Сатхычны жери – салда.

Бёрю болса – кёк болады,
Киши болса – бек болады.

Билекден жүрек кючлю.

Боюну – базыкъ, кеси – жазыкъ.

Босагъадан атлаялмагъан къартны тогъуз
ыфчык ауар кёлю болур.

Бошда ёсген эрке болур,
Къошда ёсген эр болур.

Ётден озуп – кишилик.

Ётлю киши, хорлатса да, батырды,
Ётсюз киши, хорласа да, факъырды.

Батырлыкъ, къоркъакълыкъ, эрлик, кёл

Жалынып, жаудан къалмазса.

Жангылгъан бла сёлеш,
Жаныгъан бла — демлеш.

Жарадан къоркъгъан сермешге кирмез.

Жау жокъда — батыр кёп,
Дау жокъда — акъыл кёп.

Жауну аягъан кеси ёлюр.

Жатып ёлме, атып ёл.

Жаудан артха турмагъан,
Окъдан кёзюн жуммагъан.

Жер таусуз болмаз,
Эр жаусуз болмаз.

Жибек аркъан юзюлмез,
Жигит киши сёгюлмез.

Жигит киши сакъат санын эслетмез.

Жигит къала бузар,
Къоркъакъ мюйюшде бугъар.

Жигитлик бла игилик бирди.

Игилик болур ючюн кишилик керек,
Кишилик болур ючюн адамлыкъ керек.

Ит къанлы болур,
Жигит жанлы болур.

Итни къркъагъы юрюучю болур.

Кёбю болгъандан кёлю болгъан игиди.

Кёзю сокъурдан къркъма,
Кёлю сокъурдан къркъ.

Кёкюрегинде ётю болгъан,
Жюрегинде оту болгъан.

Кёкюрекге базынма да, жюрекге базын.

Кёл кёрмесе, кёз кёрмез.

Кёлсюз адам кюйсюзге жубанч.

Кёлсюз аскер кёлайсыз.

Кёлсюз киши ётюрюкге ёч болур.

Кёлсюзден сёзсюз тууар.

Кёлсюзню бла ётсюзню эр жыйыннга
кёшма.

Кёлю жарыкъ – кёзю жарыкъ.

Кёлюнг таза болса,
Сёзюнг маза болур.

Кёпден кёп ёлор, аздан аз ёлор.

Кимни кёзю сокъур,
Кимни кёлю сокъур.

Батырлыкъ, къркъакълыкъ, эрлик, кёл

Киштик болмагъан жерде чычхан тёбеге
чыгъар.

Кюн ёзеги – от,
Ёзден ёзеги – ёт.

Къабыучу ит хырылдамайды.

Къагъаракъгъа – согъаракъ.

Къазауат къансыз болмаз.

Къазауатха – атлы,
Аманатха – антлы.

Къачханны къуума, къуугъандан къачма.

Къойну игиси боз болур,
Эрни игиси баз болур.

Къоркъакъ бийге – къулну сыйы.

Къоркъакъ – дуниядан юлюшсюз.

Къоркъакъ ёзден – къулдан аман.

Къоркъакъ жылкъы къоркъутур.

Къоркъакъ ит тутханын бек тутар.

Къоркъакъ ит юйге жууукъ юрюр.

Къоркъакъны анты халыдан иничке.

Къоркъакъны кёзю уллу,
Телини сёзю уллу.

Къоркъгъан баппуш арты бла жюзер.

Къоркъгъан къоркъгъанына тюбер.

Къоркъсанг – къабырлада жат.

Къоян айтханды: «Мен къоркъакъ болсам
да, чабышханда алчыма».

Къоянны къоркъутсанг – арслан болур.

Къызбай арбазында батыр болур.

Къызгъанч киши, жашай келсе, къуу болур,
Къоркъакъ киши, жашай келсе, къул болур.

Ойлаучуну ойлауу битгинчи,
Таукелни тою битер.

Окъ садакъсыз атылмаз,
Эр сынаусуз танылмаз.

Онгузну жаудан жакъла,
Тенгликни даудан сакъла.

Отунга от керек,
Къарыугъа ёт керек.

Сагъыш этген – сер туйюл,
Къаргъыш этген – эр туйюл.

Сермешге барыргъа да сую эди,
Окъ тиймезин да сую эди.

Батырлыкъ, къоркъакълыкъ, эрлик, кёл

Суу кемеси сууда сынар,
Не тулпар да бир тынар.

Сынагъынчы батыр кёп,
Сынасала – къатын кёп.

Сыналмай тулпар танылмаз.

Таукелни къылыч кесмез.

Тауукъну – къанаты,
Къоркъакъны – анты.

Тели киши акъыл юйретмесин,
Къоркъакъ киши оноу этмесин.

Тулпардан тулпар тууар.

Туура жерде таукел эсенг,
Таша жерде тулпар бол.

Тюйюшден сора жумдуругъунгу кёргюзтме.

Тюйюш тохтаса, батыр кёп болур.

Учхан къушдан тюк алгъан,
Арыгъан жашдан жюк алгъан.

Хакъ кертини эр айтыр,
Эр айтмаса, эл айтыр.

Чабар ат – белинден,
Тутар киши – кёлюнден.

Чычханлагъа киштик да арслан кибик кё-
рюнеди.

Чурукъну нал сакълар,
Элни уа эр сакълар.

Эл даусуз болмаз,
Эр жаусуз болмаз.

Эл умутун эр болдуруп.

Эл чорасыз, эр жарасыз болмайды.

Элни ишин эр жакълар.

Эр антындан къайтмаз.

Эр ашарыгъын таш тубюнден чыгъарыр.

Эр Журтум деп жашар,
Сер жууртум деп жашар.

Эр къартайса, къазанчы болур,
Къуш къартайса, жубуранчы болур.

Эр согъушмай танышмаз.

Эр терсликни унамаз.

Эр – элинде,
Тегене – жеринде.

Эр эришсе, эки болур.

Эришмеген эр болмаз,
Ахшылагъа тенг болмаз.

Батырлыкъ, къоркъакълыкъ, эрлик, кёл

Эрни жашауу – азат,
Къулну жашауу – азап.

Эрни къыйматын эл биледи.

Эрни саны къырда къалыр,
Аты-жаны жырда къалыр.

Эси бар эси жокъну этеги бла жабар.

Эсли киши ишине къууаныр,
Тели киши бедешине къууаныр.

Иги, аман

Адамлыкъгъа кезиу жокъ.

Адамны аманы отуннга барса,
Отунну аманы юйге келир.

Аз ачы да кёп татлыны бузады.

Айны да барды таплары.

Алтын атылып къалмаз.

Алтын багушда да танылыр.

Алтын жерге атылмаз.

Алтын орунуна алгъыш ал.

Алтын отда тас болмаз.

Алтын тот болмаз,
Ушкок топ болмаз.

Алтын ушкок – кийиз къапда.

Алтынны да болады шарайыбы.

Аман агъачны юзгелеси кѐп болур.

Аман адам ашынгы да ашар,
Жанынгы да бошар.

Аман адам бир кюн юйюнгде жатар,
Бир кюн кесинги сатар.

Аман адам къатынга олтурса, этегинги
кесип кет.

Аман адам малсыз этер,
Аман къылыкъ амалсыз этер.

Аман адам орунунгда да жукълар,
Ишинги да бокълар.

Аман адамгъа игилик этсенг, юйюнге сау
бармазса.

Аман адамны амалы кѐп.

Аман ажир анасына ёч болур.

Аман ажир юлюшюн чачар.

Аман аманны махтар.

Аман арба жол бузар,
Аман адам эл бузар.

Аман атха жал битсе,
Сыртына жер салдырмаз.

Аман болсанг – асарла,
Жууаш болсанг – басарла.

Аман жолда къошулур.

Аман ит жашыртын къабар.

Аман ит къуйругъун кесгеннге жалыныр.

Аман киши жау болур,
Хар бир иши дау болур.

Аман – къалыр уятха,
Ахшы – жетер муратха.

Аман къой ишекликде къартайыр.

Аман къой сууну ортасына кирип ичер.

Аман къылыкъ бедиш келтирир.

Аман малны айнытсанг, эрининги,
бурунунгу май этер,
Аман адамны айнытсанг, эрининги,
бурунунгу къан этер.

Аман малны сокъмагъы башха болур.

Аман сёзден бал чыкъмаз,
Аман кёзден май чыкъмаз.

Аман сохтаны китабы тас болур.

Аман тамыр кёп болур.

Аман терек бутагъына ёсер.

Аман тонун тойда сыйырыр.

Аман тюпде къалыр.

Аман хансны тамыры терен.

Аман хансны урлугъу кѣп.

Аман хансы кѣп болса, будайы аз болур.

Аман хапар – жолда табар.

Аман хапар – узун аякълы.

Аман эчкиге тюк чыкъса, къалтыраужъ
болур.

Аман эшек сакъау болур,
Аман адам жалкъау болур.

Аман эшек юйге жете жортур.

Амандан аманлыкъ жугъар,
Ахшыдан адамлыкъ жугъар.

Аманлыкъ бла игилик мардагъа сыйын-
майдыла.

Аманлыкъ излеген – Ибилисге тилекчи.

Аманнга игилик этсенг, юйюнге сау бар-
мазса.

Аманнга къамичинги берсенг, атынгы да
тилер.

Аманнга тюбесенг – барма,
Игиге тюбесенг – къалма.

Аманны бир заты болур,
Ол да багъалы болур.

Аманны кёрмеген игини билмез.

Аманны къарны тойгъаны – башы багъасы.

Аманны къулагъы жаз юшюр.

Аманны сатхан махтап сатар.

Аманны тепсинге олтуртсанг, къызынгы
тилер.

Аманны эки битли тону болур:
Бирин кеси кьер, бирин санга кийдирир.

Асылдан саугъа къалыр,
Осалдан къаугъа къалыр.

Асылсыз атха минсе, атасын танымаз.

Атны аманы тай бла ойнар.

Ахшы адам болушуп кетер,
Осал адам урушуп кетер.

Ахшы адам элге борчлу,
Осал адамгъа эл борчлу.

Ахшы амансыз болмаз,
Аман ахшысыз болмаз.

Ахшы – жыяр,
Аман – жояр.

Ахшы иш этген аш жыяр,
Аманлыкъ этген таш жыяр.

Ахшы ишни болжалгъа салма,
Аман ишни болжалдан алма.

Ахшы, къоймасанг да, табар,
Аман, къойсанг да, къабар.

Ахшы малны алычусу кеп болур.

Ахшыдан аман тууса,
Атасын харам этер,
Амандан ахшы тууса,
Атасын адам этер.

Ахшылыкъ жерде жатмайды,
Аманлыкъ сууда батмайды.

Ахшылыкъ эт да, суугъа ат.

Ахшылыкъгъа ахшылыкъ — хар кишини
ишиди,
Аманлыкъгъа ахшылыкъ — эр кишини
ишиди.

Ахшылыкъны унутма,
Аманлыкъны эсде тутма.

Ахшыны махтасанг — жарашыр,
Аманны махтасанг — ажашыр.

Аты чыкыгъан алтынлы.

Бети къучакълар,
Жюреги бичакълар.

Бир къотур къой сюрююню геуюз этер.

Биреу тешек болуп ёлдю,
Биреу эшек болуп ёлдю.

Биреуге къабыр къаза эсенг, кесинге ёлчелеп къаз.

Биреуюню жюреги – тенгиз,
Биреуюню уа – тонгуз.

Бири быттыр, бири хуттур,
Бирин ал да, бирине туттур.

Бокъ кюреген кюрек бокъ болур.

Бокъгъа тийсенг, ийис этер.

Бокъланнган суу терен кёрюнюр.

Ёлмей бла кетмей адамны игилиги билинмез.

Жагъынлы ат къамичиден тоймаз.

Жараусуз агъачны чыгъанагъы уллу болур.

Жетмеген харбызны урлугъу кёп болур.

Жилян кёкге къарамаз,
Осал адам сокъуранмаз.

Ибилис да болгъанды мёлек.

Иги алаша къарт болса, къаргъалагъа аш
болур,

Ахшы киши къарт болса, къатынлагъа баш
болур.

Иги алаша къарт болса, къаргъалагъа
жеймиш¹ болур,

Ахшы киши къарт болса, къатынлагъа
бедиш болур.

Иги алаша къарт болса, къаргъалагъа жем
болур,

Ахшы киши къарт болса, къатынлагъа тенг
болур.

Иги алманы къурт ашар.

Иги ат къамичи излетмейди.

Иги бичилип, аман тигилгенни жагъасы
къыйыкъ болур.

Иги деп айтдыргъан атха минген кибикди,
Аман деп айтдыргъан жерге кирген
кибикди.

Иги ёзден – жыр къайгъылы,
Аман ёзден – чыр къайгъылы.

* Жеймиш – аш, азыкъ.

Иги къумачны журуну да жарайды.

Игиден – марда бла,
Асылдан – арба бла.

Игини ёлюмю амандан.

Ит болмагъан жерде тюлкю юрюр.

Ит биченнге жата эди да,
Кеси да ашамай эди, атха да ашатмай эди.

Ит жыйыны бирикmez.

Ит итлигин этер.

Ит кючюк, ойнай-ойнай, къозу кесер.

Ит семирсе, несин къабар.

Ит тойса, несин танымаз.

Итден ит тууар.

Итни аманы кючюк талар.

Киши къолу бла мурса жыртма.

Къазанны къуруму жагъылыр,
Аманны къайгъысы талыгъыр.

Къанны къан бла жуума,
Аманны аман бла къуума.

Къаргъалагъа окъ къоратма,
Аманлагъа сѣз къоратма.

Къашыкъ бла ашатып, сабы бла къусдур-
гъан.

Къылыгъы аманны ылыгъы да аман.

Къыркъарда къой чакъмакълы болур,
Аман адам такъмакълы болур.

Омуруда эт болмаз,
Аманда бет болмаз.

Осал адам ийнанмаз,
Ийнанса да ышанмаз.

Осал адам не къарап турур,
Не марап турур.

Осалны болушлугъу — ёнкуюч.

Сатхычны минг бети, бир адети.

Саякъ айланган таякъ табар.

Сейир сесден чыгъар,
Аманлыкъ терсден чыгъар.

Сюзюлген сууну къурту кѣп.

Таза сууун киши эшикке тѣкмейди. 8

Терен суу бокъланмаз.

Тонгузну аласы, къарасымы барды?

Тюз агъач тюзде къалмаз.

Тюз жүрюген тюзелир.

**Тюз ниетли сауду,
Терс ниетли шауду.**

Тюзню ётмеги тюзде жатар.

**Тюзню малы тюзде къалса да, бёрю аша-
маз.**

Уру журту – къуру.

Жаннган отда жалын жокъ.

**Иш,
жигерлик,
хомухлукъ**

Айланган ит сюек табар.

Амал билген – амал бла,
Амал билмеген – аман бла.

Арсарлы сагъыш этгинчи
Арсарсыз ишин этер.

Артха къалгъанныкъы – ортакъ.

Атны жүрюшюн жол чыгъарыр.

Ауздан – чечен¹, къолдан – бечел.

Аузу – балта, къолу – хата.

«Ах» демеген «ох» демез.

Ашатыргъа иш ахшы,
Ишлетирге аш ахшы.

Ашда – бёрю, ишде – ёлю.

Ашда – тири, ишде – кери.

¹ Чечен – уста.

Ашда уялгъан – мухар,
Ишде уялгъан – хомух.

Ашынг къалса да, ишинг къалмасын.

Ашыкъгъан кесин битдирир,
Ашыкъмагъан ишин битдирир.

Аягъынг дыбырдамаса, ауузунг дыбыл-
дамаз.

Багъылгъан киштик чычхан тутмаз. 9

Балта урулмай тюкгюч жарылмаз.

Баргъан – келтирир, олтургъан – сорур.

Башланмагъан ишде жилян жатар.

Бёрюню азыгъы жолда. 10

Бёрюню къарынын аягъы асырар.

Бёрюню насыбы аякъларындады.

Билгенни къолу къарны жандырыр.

Бир аягъын алгъынчы бир аягъын ит ашай.

Бокъгъа кирме,
Кирсенг, этек кётюрме.

Боллукъ ишге болат бол.

Гитчеликден ишлемесенг, уллулукъну тап-
мазса.

Гудучу айны суймез,
Эринчек жайны суймез.

Ёгюз челекни кёргенде, бугъама дей эди,
Боюнсаны кёргенде, ийнекме дей эди.

Ёсген ханс таш тешер.

Жаз болсун, къыш болсун,
Аллынгда иш болсун.

Жаз мыйысы къайнагъанны къыш къаза-
ны къайнар.

Жаз ойнагъан къыш жиляр.

Жаз чанангы хазырла,
Къыш арбангы хазырла.

Жазгъы ишинги къыш башла.

Жазны кюню къыш тутар.

Жазына кёре — къышы,
Тюнюне кёре — тюшю.

Жай чана хазырласанг, къыш арба болур.

Жатхан бёрю токъ болмаз.

Жатхан ёгюзге арбаны арышы тиер.

Жатхан тууарны юсюне къопхан тууар кир
этер.

Жатханныкъын тургъан ашар.

Жигер жарлылыкъгъа сакъ.

Жигер ишле — семиз тишле.

Жигер чарыкъ жыртар,
Насып олтуруп ашар.

Жигерни тангы алгъа атар.

Жиляй, илипин ишлесенг,
Жырлай, суу сугъарырса.

Жиляу ишге болушмаз.

Жогъун бар этген,
Барын бал этген.

Жолоучу жолда къалмаз.

Жолоучу жолун тауусур.

Жукъу жалкъауну ашыды.

Жукъу къарын тойдурмаз.

Жюрюгеннге жёрме,
Жюрюмегеннге — берме.

Жюрюшо онглуну юлюшо онглу.

11

Иги ишге болжал салма,
Аман ишни болжалдан алма.

Ит итге айтыр, ит да къуйругъуна айтыр.

Иш битмейин ключ битмез.

Иш иеси да къарай эди кюннге,
Мамматла¹ да къарай эдиле кюннге.

Иш кеси кесин танытыр.

Иш кеси – къара, ахчасы – акъ.

Иш кесинден къоркъар.

Иш къылыгъын билмеген ит ылыгъын
кёрюр.

Ишде темир тот болмаз.

Ишден уялма да, бедиден уял.

Иши барны – ашы бар.

Иши болмагъан итлени суугъа сюрюр.

Иши жокъну – сыйы жокъ.

Иши керек да, кеси эрек².

Иши кёпню – кюню бош.

¹ Маммат – изеу.

² Эрек – тынгылауукъ, адамлагъа къатышмагъан.

Ишинг алда болса,
Ауузунг балда болур.

Ишини эбин тапхан
Кесине гыржын табар.

Ишлеген – ишленир.

Ишлеген къарыу табар,
Эринчек ауруу табар.

Ишлеген къолдан къарагъан кез уста.

Ишлегенинг къаты болса,
Ашагъанынг татлы болур.

Ишлей билмегени иши бошалмаз.

Ишлей тургъан жонгурчхадан къала ишлер.

Ишлемеген арымаз,
Арымагъан жарымаз.

Ишлемеген тишлемез.

Ишлеп алгъанынг – тюк,
Тилеп алгъанынг – жюк.

Ишлерге суймегени ун къолун аурутур.

Ишлерге уял да, ашаргъа тапма.

Ишлесенг, терлерсе,
Урласанг, төлерсе.

Ишни ашыгъып башлама,
Башласанг а – ташлама.

Ишни аллы – жубанч,
Арты – къууанч.

Ишни башы къатыу болса,
Арты татыу болур.

Ишни башын чыгъанакъ бла эшсенг, арты
мамукъ болур.

Ишчи муратын ишинде кёрюр,
Мытыр а тюшонде кёрюр.

Ишчини къызы ишге уста болур.

Кёз къоркъакъ да къол батыр. 13

Кёзю жанмагъан да бир,
Уянмагъан да бир.

Кёмюрчюню бети къара болгъанлыкъгъа,
айып туююдю.

Кёп тур да, бек чап.

Кимни тили, тиши онглу,
Кимни къолу, иши онглу.

Киши берген – тюшде кёрген.

Къагъа турсанг таш да жарылады.

Къазан къара болса да, кёплени тойдурады.

Къазанчы къайнатмаса, къазан къайнамаз.

Къалгъан ишге къар жауар.

Къарай кетсенг, тюй болур,

Къалай кетсенг, юй болур.

Къозну сындырмай ичин ашамазса.

Къой семизи къойчудан.

Къолу кымылдагъанны аузу кымыл-
дар.

Къолунг ишлесе, аузунг да ишлер.

14.

Къоша турсанг, къош болур,

Ала турсанг, бош болур.

Къыйналмагъан кюн кёрмез.

Къыйналмагъан къууанмаз.

Къыйналмагъан сыйланмаз.

Къыйналмай бал да ашалмаз. 15.

Къыйналмай тапхан ашдан

Къыйналып тапхан таш игиди.

Къыйналып ишлегенинги къууанып ашарса.

Къымылдагъан тиш тюшер,
Башланган иш бишер.

Къыш азыгъынги жаз жый.

Къышхыда жатхан — базыкъ,
Жазгъыда жатхан — жазыкъ.

Мадар къарын тойдурур.

Малны малчыгъа бакъдыр,
Отну отунчугъа жакъдыр.

Маммат ашынг как болсун,
Иги ишлемесенг — хакъ болсун.

Мандалакъ къазгъан чирко да табар.

Минг къычырым жол бир атламдан башла-
нады.

Мытыр ат излегинчи, жаяу жерине жетди.

Озгъан ишден — тюш иги.

Осал малчыны муржары терен.

Сен ишни суйсенг, иш да сени сюр.

Созулгъан иш жарымаз.

Тай бакъмагъан атха минмез.

Тамычы таш тешер.

Тамыр таш тешер.

Тарта кетсенг, чынды да юзюлюр.

Таугъа минмей, тюз кёрюнмез.

Таукел тауну аудурур.

Таукел эт да, таш жут.

Таякъгъа мингенинде тай тапды.

Тири болсанг, тирлик болур.

Тири киши тийресин да тирилтир.

Тириге тиреу жокъ.

Тогъуз кюн жашар жерде сегиз кюн ишлер-
ге керекди.

Тура эдим жата, къайдан чыкъды хата?!

Тынчайгъан эшек къыл элек кётюрмез.

Ундурукъгъа кёре – жабыу,
Къымылдагъаннга кёре – табыу.

Хазыр ашха терен къашыкъ.

Хомхлукъдан ёлгенден эсе, ажалдан ёл.

Чемерни он бармагъы – он киши.

Чёплеменген – кёплемен.

Чопра, ишге жетсе, туугъанлы да төшекди.

Ызын тапхан, ёзюн табар.

Эбин тапхан, ётмек табар.

Эки аман да – бир сабан.

Элде – омакъ, ишде – къонакъ.

Эринмеген ахсынмаз.

Эринчек атха арба къуруда ауур.

Эринчек тюшге дери жукълар да,
Ингирге дери эсер.

Эринчек шапа суусапны толтуруп берир.

Эринчек эки чёгер,
Экисин да кеси чёгер.

Эринчек элгенмесе,
Къолуна кюрек алмаз.

Эринчекге бюгюнден тамбла тынч. *17*

Эринчекге кече къысха.

Эринчекге от этдирме,
Мухаргъа хант этдирме.

Эринчекни сылтауу тауусулмаз.

Эринчекни эки аягъы кюлде юшюр.

Эринчекни эр алмаз,
Эр алса, да кёл салмаз.

Эринчекни эрини къургъакъ.

Эрни болжалы – танг бла,
Эринчекни – тамбла.

Эрни кюню эшикде,
Эринчекни – бешикде.

Эртте тургъан ёкюнмез.

Эртте тургъанны эркек аты тай табар.

Эртте тургъан сют табар,
Кеч тургъан эринин къабар.

Этим болмаса, битим болмаз.

Этмей сокъурангандан эсе, этип сокъуран.

Юзгелесиз от болмаз,
Ишлеген балта тот болмаз.

Иш, жигерлик, хомулукъ

**Жарлылыкъ,
байлыкъ,
ырысхы**

Аз ашым – тынч башым. 18

Аз берген – жүрекден,
Көп берген – байлыкъдан.

Аз кьойну кьойчусу бла
Жарлы юйню бийчеси бет тапмазла.

Алгъаннга алты да аз,
Бергеннге бир да көп.

Амал тапхан – малчы,
Амал тапмагъан – жалчы.

Аракъыдан тойгъан – той бузар,
Айрандан тойгъан – эл бузар.

Арпа мирзеу – ашды,
Алтын, кюмюш – ташды.

Артыкъ мал кез чыгъармаз.

Артыкъ сёзюнг – таш жарыр,
Артыкъ файданг – баш жарыр.

Артыкъ ырысхы баш жармаз.

Артха асыралгъан кёз чыгъармаз.

Асырагъан – артха асыу.

Ат – арыкълыкъда,
Къыз – жарлылыкъда.

Ат бергенни аш берген озду.

Атны къуйругъун тапхан, иерин да излер.

Ауругъанны сау билмез,
Ач къарынны токъ билмез.

Ахчагъа-мюлкге жетсе,
Адамлыкъ туура болур.

Ахчасы болмагъан бохча тутмайды.

Ач эсенг – тишле,
Жарлы эсенг – ишле.

Ашлыкъ – бюртюкден,
Жюн – тюкден.

Ашы жокъ юйню ит да суюмейди.

Бай арымаз,
Жарлы жарымаз.

Бай байгъа багъар,
Суу сайгъа агъар.

Бай-байлыкъгъа табынган —
Мажюсюден жюз аман.

Бай бла жарлы —
Бир бирине къанлы.

Байдан умут эте, жарлыдан ёгюз багъасы
къорады.

Байлыкъ — билимде, билим — этимде. 20

Байлыкъ билимсизге душманды.

Байлыкъ ёчюксе, хуппегингден жау тюшер.

Байны кёлю малда,
Жалчыны кёлю жалда.

Байны кири ийис этмез.

Байны киштиги къоян тутар.

Байны малы жарлыны башын аурутур.

Байны махтама,
Жарлыны сёкме.

Байны сюрюую юйрер,
Жарлыны юйдегиси юйрер.

Байны телисин ырысхы жабар.

Байны этеги жарлыны хунасын ояр. 19

Байны эшеги да жоргъа болур.

Бал ашаргъа суюе эсенг, бал чибин къап-
ханнга тёз.

Бал тутхан бармагъын жалар,
Жау тутхан къашыгъын жалар.

Токълукъ – жарашдырыр,
Жокълукъ – талашдырыр.

Бар – суюдюре,
Жокъ – куюдюре.

Барда – байрам, жокъда – хайран.

Батаны жокъну гебени къайдан болсун.

Бахчагъа къарау керек,
Ахчагъа санау керек.

Билим – акъылынга кёре,
Байлыкъ – насыбынга кёре.

Биреу берген къуйрукъдан жау чыкъмаз.

Биреуню илячининден кесинги къузгъунунг
игиди.

Бозадан кеф жайыгъыр,
Айрандан кеф жайыкъмаз.

Болгъаннга тюмен да сомду,
Болмагъаннга бир да кёп.

Бюгюн жарлы —
Тамбла барлы.

Дуния биреуге кѐп, экеуге аз.

Дуния малы дунияда кѡалыр.

Ёнкуюч кѡууана барыр, жиляй келир.

Жалангач — айбат, жарлы — эсирик.

Жарлы азыгъын алгѡа кѡабар.

Жарлы атха минсе: «Кѡайдан алдынг?» —
дейдиле;

Бай атха минсе: «Огѡурлу болсун!» — дей-
диле.

Жарлы бай болур,
Кѡул ѳзден болмаз.

Жарлы болма,
Болсанг да, арлы-берли болма.

Жарлы, жарлылыгъын билсе,
Байдан эсе иги жашар.

Жарлы кеси киндигин кеси кесер.

Жарлы кѡлю — жалангач.

Жарлы кѡчсе, бай болур.

Жарлы киши бай болса,
Жалчысына жер салыр.

Жарлы къатын алса, кече къысха болур.

Жарлы тюеге минсе да, ит къабар.

Жарлы юйню киштиги мугур болур.

Жарлыгъа байлыкъ жарашмаз.

Жарлыгъа – жалгъан таякъ.

Жарлыгъа жар ауар.

Жарлылыгъын жашыргъан – байынмаз,
Байлыгъын жашыргъан – тоюнмаз.

Жарлыны азыгъы аллына келсе, буруну
къанар.

Жарлыны анты аслам,
Байны шагъаты аслам.

Жарлыны ашыгъы алчи турмаз.

Жарлыны базары – тынч.

Жарлыны бузоуу ёгюзлюк этер.

Жарлыны гытысы байгъа къала кёрюнюр.

Жарлыны жагъы жокъ,
Байны жауу жокъ.

Жарлыны жангыз къозусун бёрю ашар.

Жарлыны заты уллу кёрюнюр.

Жарлыны ити гуду кетсе юрюр.

Жарлыны кечиую терен.

Жарлыны кызы, айбат болса да, эрге бар-
маз,

Байны кызы, баймакъ болса да, юйде
къалмаз.

Жарлыны межямы жаргъа жууукъ.

Жарлыны сёзю чапыракъдан ётмез.

Жарлыны тону жай битер.

Жарлыны эшигин махтау жабар.

Жаун жауса, кёлге жауар.

Жаун къоркъуун жел этер,
Жарлыны сёзюн эл этер.

Жокъгъа кёрпе элтир кёрюнюр.

Жокъну керек тапдырыр.

Жюзюм тапсанг, къайсы бахчадан болгъа-
нын сурама.

Жюрюшо онгуну юлюшо да онглу.

Ийнеги болмагъанны кысыр тууары бол-
маз.

Капекни тергемегенни сому болмаз.

Керти ырысхы – жерди,
Андан къалгъаны – желди.

Кеси ёлежакъ – кимге не бережакъ.

Кесим демегенни эки эрини бир бирине
жетмейди.

Кёпдю деп да къууанма,
Азды деп да жиляма.

Къаллыкъ болса, къазны да асыра.

Къара къушну уясы къуру болмаз.

Къарын къуру болса,
Жюрек уру болур.

Къарынынъ къанлынга кийирир.

Къой – байлыкъ,
Жылкы – субайлыкъ.

Къойну къуйругъу кесине ауурлукъ этмез.

Къол къыйыны бла жашагъан
Ырысхысын сау ашар.

Къолда къоян сыртда буудан игиди.

Къолунг жукъа болса, аягъынг къысха бо-
лур.

Къорарыкъ къорамай къошулдукъ къошул-
маз.

Къурудан къуйрукъ ахшы (Къурудан къу-
лакъ ахшы).

Мал жайсанг — сояр ючюн,
Ахча жыйсанг — жоар ючюн.

Мал тапхынчы, хыйсап тап.

Малсызгъа мал тууду,
Маллыны — Тейри урду.

Малы болгъанны малы ёлор.

Малы жокъну — кюню жокъ,
Кюню жокъну — нюрю жокъ.

Малы болмагъан жанлыдан къоркъмаз.

Малынгы багъасын билмесенг, базаргъа
сюр.

Мараучу этден тойса, гюняхын унутур.

Минг чычхан юйге ташый эди,
Бир чычхан эшикге ташый эди.

Онглугъа — болжал,
Онгсузгъа — ажал.

Садакъачыны къапчыгъы — тешик.

Санасанг – байлыкъ,
Сынасанг – айлыкъ.

Сегизден семиз ахшы.

Суудан май алмазса,
Эскиге жан салмазса.

Тама-тама, кёл болур,
Агъа-агъа, сёл болур.

Тамбла тауукъдан бюгюн жумуртха игиди.

Тамблагъы къуйрукъдан бюгюн ёпке игиди.

Тана жекген тарыкъмай эди да,
Ёгюз жекген тарыгъа эди.

Тарылы юйню тауугъу гаккылы болур.

Тауукъ бюртиок-бюртиок къабады, дагъыда
тояды.

Тауукъну къууугъу жокъ,
Жарлыны жууугъу жокъ.

Тойгъан антын унутур.

Тойгъан киштик макъырмаз.

Узакъда биченден мулхар ахшы.

Узакъдан арба бла келтиргенден эсе,
Жууукъдан дорба бла келтир.

Ушхуургъа – кърмачы,
Этегинде – жырмачы.

Факъырны – кѣлю такъыр.

Халал ырысхы аш болур,
Харам ырысхы таш болур.

Хар кимни ырысхысы биргесине.

Хуржунунг къалын болса, нѣгер кѣп болур.

Чалгъы чалмай, акъ излеме,
Къыйын салмай, хакъ излеме.

Чѣпден тойгъан кѣпден тояр.

Чѣпден къалгъан – кѣпден къалыр.

Чибини барны балы да бар.

Ырысхы кѣкден жаумаз,
Мюлк тюбюнден къозламаз.

Ырысхы къабырдан чыгъар да,
Кюбюрде бугъар.

Эки деген – бир кибики,
Бир деген – жокъ кибики.

Экиси болмагъанны жангысы болмаз.

Экисин жамамагъан жангы киймез.

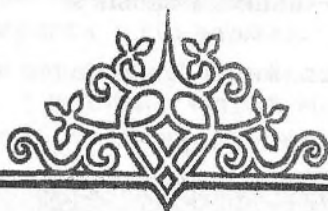
Эскини киймеген жангыны кыйматын
билмез.

Эшекни тойгъаны талау болур.

«Юйюм» деген юйю тенгли таш кётюрюр.

**Сѣз,
ѣтюрюк,
керти**

Агай Гагайны шагъаты.

Айтма жууугъунга – айтыр жууугъуна.

Алгъыш этген – алгъышлы.

Аман айланыргъа – тул уста,
Аман айтыргъа – къул уста.

Аман тил артыкъ бармакъгъа ушайды:
Кессенг – ачытады, кесмесенг – апчытады.

Аманауузну ауузун буз.

Ангылаусуз сёлешген ауруусуз ёлюр.

Ариу сёз жан тыяр,
Жаныу сёз жан къыяр.

Ариу сёз – жаннга азыкъ,
Аман сёз – башха къязыкъ.

Ариу сёз жилинны тешигинден чыгъарыр.

Ариу сёзге таш эрир.

Ариу сёзде ауруу жокъ.

Айтма, айтсанг – къайтма.

Аууз сакълагъан жан сакълар.

Аууздан чыкъгъан – ауулгъа.

Аууздан чыкъгъан – боюннга.

Ауузну жолдашы кёп,
Ахшыны кюндеши кёп.

Ачы болса да, ачыкъ сёз иги.

Аштапар хантчы болур,
Ётюрюкчю антчы болур.

Ашыкъгъан айтып кетер,
Ашыкъмагъан ушакъ этер.

Бал тамгъан тилден уу да тамады.

Башынга палах тилингден чыгъар.

Берирге малынг жокъ эсе,
Тилингде балынгдамы жокъду?

Билек жарагъа – ханс дарман,
Жюрек жарагъа – сёз дарман.

«Билеме», – дедим, – тутулдум,
«Билмейме», – дедим, – къутулдум.

«Билмейме» деген – бир сёз,
«Билеме» деген – минг сёз.

Бир сёзню эшитмей къойсанг,
Минг сёзге тынгыларгъа тюшер.

Дунияны жел бузар,
Адамланы сёз бузар.

Ёгюзню мюйюзюнден тутадыла,
Адамны сёзюнден тутадыла.

Ётюрюк бла ашалгъан аш ушхууургъа дери
ёз тутмаз.

Ётюрюкге – тюкюрюк.

Ётюрюкден тюбю жокъ,
Кётюрюрге жиби жокъ.

Ётюрюкню къуйругъу бир тутум.

Ётюрюкчюню шагъаты ант болур.

Ётюрюкчюню шагъаты къатында.

Жабылгъан ауузгъа чибин къонмаз.

Жаншакъны заманы кёп.

Жаншакъны жаннети – ныгъыш.

Жашны жаншагъы – къызны акъсагъы.

Желкенги суйсенг, ауузунгу тый.

Жукъа айран – татыусуз,
Узун хапар – мыстысыз.

Жумушакъ сѣз къаты таякъны сындырыр.

Жылы кийим эт жылытыр,
Жылы сѣз бет жылытыр.

Жютю бичакъ къыннга ёч,
Жалгъан сѣз жаннга ёч.

Иги сѣз – жаннга азыкъ,
Хыны сѣз – башха къазыкъ. 21

Иги сѣз къарыу берир,
Аман сѣз ауруу берир.

Кенгешни не жаншакъ бузар,
Не къоркъакъ бузар.

Кенгешледе кенгтамакъ –
Акъылы-эси – оймакъ.

Керти – жылтырар, ётюрюк – къалтырар.

Керти сѣзню ёзден айтыр,
Жашырмайын, кѣзден айтыр.

Кеси жокъну сѣзю жокъ.

Кете билмеген – къайтыучу болур,
Эте билмеген – айтыучу болур.

Кёп сёз – пох сёз.

Кёп сёлешген кёп жангылыр.

Кёрдюм деген – минг сёз,
Кёрмедим деген – бир сёз.

Къаз къанкъылдап къаргъа болмаз.

Къазан аууз жыйылмаз,
Озгъун аууз тыйылмаз.

Къанлыны сёзю – бичакъ,
Мидирни сёзю – минчакъ.

Къаргъагъа огъунгу,
Аманнга сёзюнюгю къоратма.

Жашны кючю – тёзюмде,
Къартны кючю – сёзюнде. 22

Къаргъыш сёзден жер элгенир.

Къаргъыш кетер,
Алгъыш жетер.

Къотур къолдан жугъар,
Палах тилден жугъар.

Къуру сёзге къууанма,
Къанау ишге жубанма.

Къуру сёзден биямукъ болмаз.

Махтагъан жукълатыр,
Даулагъан уятыр.

Меккадан келген – мен,
Хапар айтхан а – сен.

Минг эшитген бир кёргеннге жетмез.

Огъурлуну сёзю – суу,
Огъурсузну сёзю – уу.

Ойламай сёлешген аурумай ёлор.

Ойнап сёлешсенг да, ойлап сёлеш.

Омакъ сёзден – керти сёз (ахшы).

Осалны тили – аман,
Асылны тили – дарман.

Пил кётюрмегенни тил кётюреди.

Сен юйде айтсанг да, сёз кеси тышына
чыгъар.

Сёз кёп болса, иш аз болур.

Сёз отуз тишинги арасындан чыкъса, отуз
адамгъа жетер.

Сёз сёзню айтдырыр.

Сёзге ийнанма, кёзге ийнан.

Сёзню къуугъан – сёзлюк болур.

Сёзюн айта билмеген
Башын ат берип алыр.

Сёзюнг къысха, къолунг узун болсун.

Сёзюнгю ийиси чыкъгъандан эсе,
Башынгы мыйысы чыкъсын.

Сёлешгенликге, сёз тауусулмаз.

Сууну ууагъы – шууулдар,
Адамны ууагъы – дууулдар.

Сууну юсюнден кёп сёлешгенликге, тирмен
тартмаз.

Татлы тилли къозу эки ананы эмер.

Таякъ этден ётер,
Сёз сюекден ётер.

Тил ат кибикиди – тыймасанг, жыгъар.

Тил баш жарыр.

Тил – бир, къулакъ – эки.

Тил – кесген бичакъ,
Сёз – атылгъан окъ.

Тилде сюек болмаса да, сюек сындырыр.

Тили аманны кюню аман.

Тили бар да, эси жокъ,
Сёзю бар да, ёсю жокъ.

Тили узунну амалы къысха.

Тили узунну намысы къысха.

Тилинг бла байласанг, тишинг бла тешерсе.

Тилингден акъсагъандан эсе, аягъынгдан
акъсагъан игиди.

Туура айтхан къутулур,
Таша айтхан тутулур.

Уллу сёлешме да, уллу къап.

Ушакъ бузоу эмизир.

Ушакъ деген – сабыр от:
Не жылытыр, не жарытыр.

Фитначыны сёзю – бал жугъу.

Фитначыны сёзю – омакъ,
Акъылы-бети – оймакъ.

Хыйлачы бла фитначы –
Кёзбау сёзге къан уста.

Чемерни кёолу ортакъ,
Аманны тили артыкъ.

Чёпню кётюрсенг, тюрбюнден сёз чыгъар.

Эки бетли — жюз тилли.

Эки элингги¹ тыйсанг,
Жети элде махталырса.

Эл ауузу — элек,
Анга ийнанган — халек.

Эл ауузу эркек атха тай тапдырыр.

Эл ашагъан эмегенден эл къаргъышы кюч-
лю.

Эсли киши — ушакъ нёгер,
Эссиз киши — жаншакъ нёгер.

¹ Эки элингги — тилинги.

**Болумсузлукъ,
ангылаусулукъ**

Агъач уста юйсюз къалыр.

Айыуну кесин ёлтюргюнчю, терисине багъа
бичме.

Айыуну кёре тургъанлай ызын ызлай эдиле.

Алты эчкиге жети теке.

Алты эчкиге тогъуз сюрюучю.

Ангыламагъан тынгыламаз.

Арбаз къынгырды да, ийнек сауалмайма.

Ары – оракъ, бери – чалгъы.

Атны къуйругъундан тутхан – суудан ётер,
Итни къуйругъундан тутхан – суугъа кетер.

Ат кёрмеген атха минсе,
Уруп, тюйюп атлатыр,
Къой кёрмеген къой кютсе,
Къуууп, сюрюп отлатыр.

Ат чапса, ит да чабар.

Атха нал ургъанда, макъа да аягъын кё-
тюре эди.

Атха къарай билмеген жаяу жүрюр.

Атха минмеген атха минсе,
Чаба-чаба битдирир,
Тон киймеген тон кийсе,
Къагъа-къагъа битдирир.

Атха мингинчи, аякъларынгы кымыл-
датма.

Аты болмагъаннга жүюген бергенлей.

Аты ёлген нал излегенлей.

Аты урланган арбазын беклей эди.

Балчыкъгъа таш атсанг, кесинге чачылыр.

Баргъан суугъа – жалгъан суу.

Барны кёралмагъан, жокъгъа тёзалмагъан.

Батмакъгъа батхан – жанындан жатхан.

Беш арбадан – бир араб.

Бёркню эте билмей, ёре этди,
Эл а, аны кёрдю да, тёре этди.

Бёркю башында тургъанлай,
Бекир бёркюн излей эди.

Бир сюекни юсюнде он ит талашыр.

Бир тарыкъсанг — болушурла,
Беш тарыкъсанг — урушурла.

Биреу къапталын жуугъанда, биреу да то-
нун жууа эди.

Болумлу бий — юлгюлю,
Болумсуз бий — кюлкюлю.

Болумсуз ауузу бла къуш тутар.

Боллукъ бёркюнден белгили.

Болур адам он жылында баш болур,
Болмаз адам къыркъ жылында жаш болур.

Болур богъундан белгили.

Боячуну бояуу сингсе, атасыны сакъалын
бойр.

Буттукъыз ыйых кюн тирилик.

Бюрчеледен ёккелеп, тонунгу отха атма.

Гёген ашлыкъ сата,
Юйдегиси ачдан къата.

Дыккы къачдан сора бишлакъ тапка ишле-
генча.

Ёгюзню бичакъ болгъан жерге элтип сой-
гъанлай.

Ёгюзню соя келип, къуйругъунда бичакъ
сындыргъанлай.

Ёрге туруп кёрмей эди да, олтуруп къарай
эди.

Ётмекни гыржыннга алышханлай.

Ётмекни чайнай кетсенг, чий кёрюнюр.

Жалангачдан кюфге кирген къатын къу-
мачны иничке жиплисин излей эди.

Жанмаз отну башы жанар.

Жарты межам чирип ауар.

Жарты молла дин бузар.

Жауундан къачып, чучхур тубюне кирген-
лей.

Ишлей билмеген жибекни жүн этер,
Атлай билмеген тирини тюп этер.

Жери болмагъан урлукъ тилей эди.

Жиби бир къат жетмеген эки къат тарта
эди.

Жёрмеге жеталмагъан киштик «кирли жёр-
ме» дей эди.

Жолсуз барсанг, арбанг ауар.

Жюз балтагъа — бир къайракъ.

Ийнеги болмагъан халжар излегенлей.

Ийнени табып, халысын тас этгенлей.

Ийнени юйде тас этип, орамда излегенлей.

Ит, бичип, эки шай ала эди да, анга сапын алып, къолларын жууа эди.

Ит, межгитге кирдим деп, босагъада жатханлай.

Ит телиси суудан бёрек умут этер.

Ит къусханын жалагъанлай.

Ит межгитден жийиргеннгенлей.

Ит сюекни сайлагъанлай.

Итге чабыр этсенг, ашагъан этер.

Итни арыгъаны тонгузну къотуруна ёч болур.

Итни тилеги къабыл болса, кёкден сюекле жауар эдиле.

Ичер сууунда ит ёлтюргенлей.

Кесин а къурт да кечиндиреди.

Кесине гебен эталмагъан элге черен эте эди.

Кёзюнг жокъ эсе да, орунудамы жокъду?

Кёкде жулдузну тутабыз деп,
Жерде жер макъаны тутханлай.

Кёп жыйын — бокъ жыйын.

Кёп сайлагъан юлюшсюз къалыр.

Кёрмеген кёрсе, кёрпе тонда чёп излер.

Кийик ёлтюралмагъан ушкогундан кёрюр.

Кимни сабаны битсе, аны тауугъу.

Киши сабанына жютю оракъ.

Киштик этге жеталмагъанда, бюгюн мен
оразама дегенди.

Кюн кёрмеген, кюн кёрсе,
Кюндюз чыракъ жандырыр.

Кюндюз чыракъ жандыргъан кече къара-
нгыда къалыр.

Кючюн билмеген жаш ташны уллусуна жа-
бышыр.

Къазны ызындан баргъан къаргъа аякъ-
ларын юшютюр.

Къарауашым келликди да, башымы отдан аллыкъды.

Къаргъа баласын эркелетеме деп, кёзюн чыгъаргъанлай.

Къаргъа сайлады да, бокъ алды.

Къаргъаны баласы анасын юйретир.

Къарт бабасны сакъалындан окъ ётдю.

Къарт къатын этегин кётюрюп къоркъута эди.

Къой кёрмеген къой кёрсе, къууа кетип ёлтюрюр.

Къой кюте билмеген къойну сюрюп айланыр.

Къоянны къачханын кёргенимде, шорпасындан тюнгюлдюм.

Къуйрукъгъа жау сюртгенлей.

Къулагъындан тут десенг, къуйругъундан тута эди.

Озгъан жауунну жамычы бла къуума.

Озду-кетди деме да,
Ычхындырдым де.

Окъ жетмез жерге кылыч чыгъарма.

Орамчылагъа санау болгъан,
Эски тоннга жамау болгъан.

Отуннга баргъан балтасын унутур.

Сайлагъаннга — чий гыржын.

Сау бармакъгъа чипирек¹.

Солакъайгъа чолакъ дегенлей.

Сотталары кеси къошларына чапханлай.

Тал терекде чайыр жокъ,
Тарыгъыудан хайыр жокъ.

Татлыны кѐп чайнасанг, ахыры ачы болур.

Таужан суудан не ангылайды?

Тауукъ кеси боюнун кесерге багушдан би-
чакъ чыгъаргъанлай.

Тауукъ тары тѐбени да къозгъамай чѐпле-
мез.

Тауукъ тюшо — тары бюртюк.

Ташны ата билмеген башына урур.

¹ Чипирек — байлау.

Темирчиге темир тогъай табылмаз.

Темирчини къызы къыпты кюсей эди.

Темирчини юйюнде балтасы болмаз.

Тенгиз шаудандан суу тилей эди.

Тепсей билмеген жер тарды дей эди.

Тери излейме деп, тулугъун сыйыртханлай.

Тёрт эбизе алты эчкини кюте эдиле.

Той кёрмеген тойдан къачар.

Тонгузну тонгузгъа алышханлай.

Тонлукъдан — къоллукъ.

Тонгузну этин ашамай эди да, шорпасын
иче эди.

Тосундан умут этип,
Эринден къуру къалгъан.

Туз кёрюп жаламагъан,
Къыз кёрюп къарамагъан.

Туумагъан айгъа дууа тутханлай.

Тындырмазгъа къуллукъ буюрсанг, кесинг
этерсе.

Тюйюшюрге баргъан жумдуругъун унут-
ханлай.

Тюлкую, къочхарны бюртюклери тюшедиле
да, тояма, деп, ачдан ёлгенлей.

Ур десенг, жанын алгъанча.

Ушкогун тууарып, бичакълыкъ тюшюрген-
лей.

Чакъырылмагъан къонакъ сыйланмай
кетер.

Чанкала халаллыкъдан жатдыра эдиле.

Чотчалада — тегенеси,
Чомалада — бегенеси.

Чурукъчуну чуругъу жыртыкъ болур.

Чычхан кеси кирирге тешик тапмай эди,
Къуйругъуна уа дингил тагъа эди.

Чюй ура билмеген этегин тешер.

Шукур эте келип, шорпасыз къалгъанлай.

Ырахатлыкъда — бий,
Къыйын кюнде — чий.

Эки гебенни бирден тартхан тюбюнде къа-
лыр.

Эки къайыкъны башындан тутхан суугъа
батар.

Этли юйню ыргъагъы,
Бозалы юйню къалагъы.

Эфенди осалды деп, намазынгы къойма.

Эчки бер да, эчки ал,
Макъыргъаны артыгъы.

Эшек билген арба жол.

Эшек къала ишледи да, къуйругъу бла ойду.

Эшек мынгылан¹ таба эди да, аны да атха
бере эди.

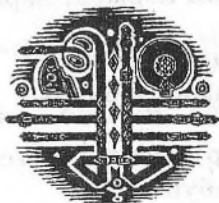
Эшек, мюйюз салдырама деп, къулакъсыз
къалгъанлай.

Эшекден жыгъылгъанны атха миндирме.

Юре билмеген ит юйюне къонакъ чакъы-
рыр.

¹ Мынгылан – ачы ийисли, саргъылдым гюллю кырдык битим.

**Ажал, кьадар,
кыйынлыкъ,
амалсызлыкъ**

Агъачны къыйынлысы тирменнге къакъ-
гъыч болур.

Адам, кёрююн кёрмей, кёрюне кирмез.

Адамдан къадар кючлю,
Къадардан ийман кючлю.

Адамны ачыр кезиую жетсе, жатхан же-
ринден къобун кетер.

Ажал жетсе, болжал жокъ.

Ажаллыгъа окъсуз ушкок атылыр.

Ай орунуна кюн чыкъмаз.

Айыугъа намаз юйретген – таякъ.

Аллахутала адамгъа: «Сен мадар этсенг,
мен къадар этерме», – дейди.

Амал жокъгъа – мадар жокъ.

Амалсызгъа кезлик бичакъ сауутлукъ этер.

Ананга эфенди артыкълыкъ этсе, кимге
тарыгырыкъса?

Арыгъан атха къамичи да жюкдю.

Арыгъан ёгюзге — чириген салам.

Арыгъан ёлгеннге мине эди.

Арыкъ атха — айланч жол.

Арыкъ малгъа териси да жюк.

Ат жерни ауурлугъун ат билир.

Атамы ёллогон билсем, ётмекге сатар
эдим.

Атны бурунун бурсанг, жауурун унутур.

Атны къыйынлысы жоргъа болур.

Ауругъан башха — темир таякъ.

Ауругъан кюсегенде, алма табылмаз.

Ауругъанны жастыгъында сау ёлор.

Ауурлукъну жер кётюрюр,
Къыйынлыкъны эл кётюрюр.

Ахча болса — бохча жокъ,
Бохча болса — ахча жокъ.

Ажал, къадар, къыйынлыкъ, амалсызлыкъ

Ач эсенг, битли тонунгу къууур.

Ачырыкъны къууутдан тиши тюшер.

Ашагъан къутулур,
Жалагъан тутулур.

Ашаса да – бёрю,
Ашамаса да – бёрю.

Ашыкъсанг, гардош да бишмейди.

Балтасы суугъа кетген сабын да ызындан
ата эди.

Басыллыкъ къошну – къулагъы сангырау.

Башым тийген – оба,
Сыртым тийген – къоба.

Берген – чомарт,
Алгъан – амалсыз.

Бёрюден сыйырылгъан къой бёрюге къачар.

Бёрюню къартлыгъы жубуранчы болур.

Бир абынган минг сюрюнюр.

Бир жилтинден эл кюер.

Бир кюн базар,
Бир кюн къазар.

Бир кьой бокъ бир гыбыт бишлакъны чиритир.

Бир кьуртну юсю бла бир журт тас болду.

Бир ууучха эки харбыз сыйынмаз.

Бир чабырны эки аякъгъа киймезсе.

Биреу амалсыз, биреу иймансыз.

Биреу ачдан ёле эди,
Биреу да аны кьоюнунда жёрме излей эди.

Биреу зауукъдан тепсей эди,
Биреу сууукъдан тепсей эди.

Биреу кьатын келтире,
Биреу атын ёлтюре.

Буту сынган тана бузоула бла кьалыр.

Гаккы бла таш сындырмазса.

Ёгюзге жетген кьыйынлыкъны сабан агъач биледи.

Ёлгеннге зурна сокъгъандан не файда.

Ёлемени бла кетемени киши тыялмаз.

Ёлмез эчкиге бир тал баш чагъар.

Ёлмезликге дарман кён,
Ёллюк жанны жагъы жокъ.

Ажал, кьадар, кьыйынлыкъ, амалсызлыкъ

Ёлюр гёбелек кесин отха атханлай.

Ёлюрге тебиреген ёлюр от ашар.

Ёрге тюкюреме да — мыйыгъыма,
Эниште тюкюреме да — сакъалыма.

Ёсер малгъа ёлюм жокъ.

Жазыу жардан атар.

Жалгъан ажал жардан жыгъар.

Жалынчакъ къонакъ тигимчи болур.

Жалынчакъны боюну къылдан иничке.

Жан болмагъан жерде атылгъан ушкок
ажаллыгъа тиеди.

Жан — татлы,
Заман — атлы.

Жарлыгъа байлыкъ жарашмаз.

Жарлыны эшигин махтау жабар.

Жахил алынса, молла багъар,
Молла алынса, ким багъар?

Жашау ётер — жаза жетер.

Жеталмагъан жер тырнар.

Жети таудан аугъан таулу
Жолда ташха абыныр.

Жилиян дугъуманы суймей эди, ол а теши-
гини аллында бите эди.

Жол кыдырып кыайтхан
Арбазында абыныр.

Жыгъылгъан этегинден тутуп кыобар.

Жыкыдыргъанны сырты жерден тоймаз.

Жыгъылыр жерими билсем, тешек жаяр
эдим.

Иер аурутханны ат биледи.

Ийне бла кыую кыазмазса.

Итге арыкылыгъын билдирмезге бйрю сыр-
тын кйндюрюр.

Итни артына суу киргинчи, жюзе билмез.

Итни аягъы кичисе, жолоучугъа тагъылыр.

Итни кйрсенг, таякы эсинге тюшер.

Итни кыарты бйрюге аш.

Кележекке кыылдан кйпюр тизилир,
Кетежекке темир сынжыр юзюлюр.

Ажал, кыадар, кыыйынлыкы, амалсызлыкы

Кеме да минер къайыкъгъа,
Къайыкъ да минер кемеге.

Кесинг тапхан ауруугъа дарман жарамаз.

Кесинги бурунунг уллу болса да, кесерге
жарамаз.

Киштикге – оюн, чычханнга – ёлюм.

Курт юзюлор болса, чыпчыкъ аягъындан.

Кюлме жашха – келир башха.

Кюн – узун, ёмюр – къысха.

Къадар къыйнап тёлетир,
Заман сынап юйретир.

Къою тас болгъанны къулагъына къой
мангырагъан таууш келе эди.

Къуру дорба бла атны тойдурмазса.

Къуру къолгъа къуш къонмаз.

Къыйынлы, тюеге минсе да, ит къабар.

Къыйынлыкъгъа тёздеген – заужълукъгъа
тёзmez.

Къыйынлыкъда бюгюлме,
Жашауунгдан тюнгюлме.

Къыйынлыкъны да болады тынчлыгъы,
Тынчлыкъны да болады къыйынлыгъы.

Къыйынлыны мадарын къадары озар.

Къыйынлыны эки борчу бирден келир.

Къыяулудан къыйынлы жарлы.

Мадарсыз бѣрю аякъларын чайнар.

Мадарсыз жангыз малын сояр.

Малы къорарыкъ болса,
Иеси башчы болур.

Малы тас болгъан атасыны-анасыны къою-
нунда излей эди.

Меркеси жокъ челек бла ёнчелер.

Насыплыны оноун къыйынлы этер.

Ойнай-ойнай, кѣз чыгъар,
Тюй бюртюкден баш сынар.

Онгу болмаса, къуш да учмайды.

Оруслуну ырысхысы ызына айланса,
Тонгузу таугъа айланып къачар.

Отдан чыкъ да – жалыннга.

Садакъачы ач жыл къысар.

Ажал, къадар, къыйынлыкъ, амалсызлыкъ

Сокъургъа жол ташлы болур.

Суу биялумукъдан тиш тюшдю.

Суугъа кетген таш къармар.

Суусап къысхан эринин эмер.

Таукъ ашыкъгъанлыкъгъа, танг атмаз.

Ташны къыйынлысы тютюнчюге чакъгъыч
болур.

Таякъ излеген къой сюрючюню таягъына
кесин ышыр.

Тузакъгъа тюшген узакъны кюсер.

Тюе кетсенг, тюени да юйретирсе тепсерге.

Тюйюлген эшек атдан терк барыр.

Тюшген алма орунуна битмез.

Харип эчки — жан къайгъылы,
Хасапчы да — къан къайгъылы.

Хата — аздан.

Чепкени болмагъан къапталын бояр.

Чолпусу жокъ чёмюч бла къуяр.

Чычханны ажалы жетсе, киштикни къуй-
ругъундан къабар.

Эчкиге аман кюн келсе, бёрюге ана къа-
рындаш дер.

Юйдеги,
жаш, къыз,
жууукъ, ахлу

Агъачны чюйю кесин жарыр.

Айыуну баласы кесине ай кёрюнюр.

Акъыллы атын махтар,
Тели къатынын махтар.

Алма терегине кёре болур.

Алма терегинден кенг кетмез.

Алма терекде кертме битмез.

Аман болса да — къарнаш иги,
Сабий болса да — жолдаш иги.

Аман къызгъа къазан къошакъ.

Аман къызны анасы келечиси болур.

Аман эшек хуна ояр,
Аман киши къатын къояр.

Ана бала тилин ангылар.

Ана кёлю — балада,
Бала кёлю — талада.

Юйдеги, жаш, къыз, жууукъ, ахлу

Ана кёлю – бешикде,
Бала кёлю – эшикде.

Ана сыры – кызында,
Ата сыры – жашында.

Аналы баланы жүреги токъ,
Балалы ананы кёзю токъ.

Аналыны кёолу ойнар,
Аталыны кёзю ойнар.

Анам тикген тонум бар,
Атам салгъан жолум бар.

Анасы жоргъа болса,
Тайы жүрюшлю болур.

Анасы терекге минсе,
Кызы бутакъгъа минер.

Ариу къанат къазгъа керек,
Ариу кылыкъ кызгъа керек.

Ариу кыз – къоншуда ахшы,
Ариу жаш – узакъда ахшы.

Арсланны баласы арслан болур.

Ат аягъы тай ёлтюрмез.

Ат туягъын тай басар.

Ат басханны тай да басады.

Ата – билек, ана – жүрек.

Атадан ёксюз – бир ёксюз,
Анадан ёксюз – эки ёксюз.

Атасы тюлюкю тутмагъанны баласы къоян
тутмаз.

Атасына улу – эгер,
Аппасына – татлы нёгер.

Атасыны терлиги – баласыны къанында.

Ахшы келин – жүтю кёзлю,
Аман келин – жүтю сёзлю.

Ахшы киеу болушур,
Аман киеу урушур.

Ахшы киеу суйдюрюр,
Аман киеу кюйдюрюр.

Ахшы эгеч бет жоймаз,
Аман эгеч бет къоймаз.

Ахшы эгеч эслей жашар,
Аман эгеч эсней жашар.

Ашагъан ашынгы тёмке,
Къойгъан къатынынгы сёмке.

Балалы къаргъа къурт ашамаз.

Балалы тауукъ ауанасындан къоркъар.

Балалы тауукъ къаугъалы болур.

Баппушну баласы да жюзеди.

Балалы юй – базар,
Баласыз юй – мазар.

Башсыз урчукъ айланмаз,
Эрсиз къатын ойнамаз.

Бешикдеги – беш тюрлю.

Бёрю жюрюген жол бла баласы да жюрюр.

Бёрюню баласы ит болмаз.

Бёрюню баласы къой кесер.

Бёрюню баласы къарынында улур.

Бир къыз – жокъ къыз,
Эки къыз – эрке къыз,
Юч къыз – жут къыз.

Гелеу кёрсенг, жер сорма,
Келбет кёрсенг, эр сорма.

Ёге ана келтирген кеси да ёге болур.

Жангы элек – чюйде,
Жангы келин – юйде.

Жаш келинчик – къысхааякъ.

Жашны къарынын тапдыр да,
Жумушха чапдыр.

Жашыргъан шартынг жашында чыгъар.

Жетген кызы жерли эшекни танымаз.

Жетген кызы болгъан юйню
Чырагъы жарыкъ жанар.

Иги жууукъ, тойгъа келсе, кез жетдирир,
Аман жууукъ, тойгъа келсе, сёз жетдирир.

Иги келин соруп этер,
Аман келин уруп этер.

Иги къатын кирсиз болур,
Андан озса – тилсиз болур.

Ийнек аягъы бузоу ёлтюрмез.

Ичден чыкыгъан, жилин болса да,
Белинге байла.

Ичимден чыкыды хата,
Къайры барайым сата?

Келин этер деп, сакълама,
Киеу этер деп, жукълама.

Келинлени ахшысы – кирсиз бла тилсиз.

Кёкде – жулдуз,
Юйде – кызы.

Кирпи баласына «жумушагъым» дей эди.

Кишилени бек аманы – болумсуз,
Къатынланы бек аманы – огъурсуз.

Киштик баласын ашамаз.

Кюл къургъан болмаз,
Киеу улан болмаз.

Къайын анасы саякъ болса, келинине
ышанмаз.

Къаны бузукъ – саны бузукъ.

Къан бла кирген жан бла чыгъар.

Къар жаумай, сууукъ болмаз,
Мал бермей, жууукъ болмаз.

Къаргъа къаргъаны кёзюн чыгъармаз.

Къарындаш баллы кюнде да,
Къанлы кюнде да – къарындаш.

Къарындаш къарындашха айтырын да
къоймаз,
Намысын да жоймаз.

Къарындашны аузуу сёлешсе да, жүреги
таза.

Къартлагъа сабий – жубанч,
Сабийге къартла – къууанч.

Къарты бар юню къуту бар.

Къатын алсанг, къолунга балта ал.

Къатынны къарынын тылы эт,
Юсюн-башын жылы эт.

Къатынынг бла оноулашма,
Оноулашсанг — даулашма.

Къумасына кёре агъачы.

Къыз ёссе — юйге жут,
Жаш ёссе — юйге къут.

Къыз — къысымлы,
Къымыз — тыйымлы.

Къыз — элники,
Къатын — сеники.

Къыз — юйде,
Къылыгъы — элде.

Къызлы юйню ити чапмаз.

Къызны къолу тылы болсун,
Жюрегинде мылы болсун.

Къызны къыйыгъы юйде къалыр.

Къызы болгъан — эрге,
Ёлюсю болгъан — жерге.

Къызынг къоншу юйде жатмасын,
Жашынг базар хантны татмасын.

Юйдеги, жаш, къыз, жууукъ, ахлу

Къызым, санга айтама,
Келиним, сен эшит.

Маралны баласы агъачда ёсер.

Насып намыслы юйге къонакъды,
Намыссыз юйге – жомакъды.

Сабийге бермесенг, бир жиляр,
Берсенг а, эки жиляр.

Сабийни жумушха ий да, ызындан къара.

Сабийни эки аягъы башына жау.

Саны бузукъ сюелмез,
Къаны бузукъ тюзелмез.

Сыр – сырына, суу – ызына.

Сюрюучюню – таягъындан,
Келинни – аягъындан.

Тели къатын кишилеге оноу этер.

Терегине кёре кёгети.

Тилсизни тилин анасы билир.

Тоюнг эсе – тёгюл.

Туумаз деп къоркъма,
Аман тууар деп къоркъ.

Уясында не кёрсе, учханында аны этер.

Уясында юйренмеген учханында юйрен-
мез.

Халкыгъа – мёлек,
Юйге – халек.

Хантына кёре – тузу,
Юйюне кёре – кызы.

Хош юйюрте – кюлген таууш,
Бош юйюрте – юрген таууш.

Чычанны баласы тулукъ тешерге уста
болур.

Эрге баргъан кыйын туююлдю,
Этек бюкгенди кыйын.

Эшегинг жокъ эсе, киеуюнгдамы жокъду?

Эшек гылыуун бек сюер.

Эшекни гылыуу кесине хора кёрюнюр.

Эшиги аманны юйюне барма,
Анасы аманны кызын алма.

Эшикде ёлсе – киеу ёлсюн,
Юйде ёлсе – келин ёлсюн.

Юйдеги, жаш, кызы, жууукъ, ахлу

Юй неси кьобузчу болса, юйдегиси тепсеу-
чу болур.

Юйде жумуш тынмаса, келин терс.

Юйде — кирпи, тышында — суюю.

Юйде — кьонакь, элде — омакь.

**Жангызлыкъ, биригиулукъ,
жарашыулукъ**

Агъачны къынгыры отунла тюбюнде къа-
лыр.

Адам къатында адам ёлмез.

Ажир бла кюрешген атны сырты жауур
болур.

Азыгъын кеси ашагъан жюгюн да кеси
элтир.

Айырылгъан азар,
Къошулгъан озар.

Айырылгъанны къар басар,
Бёлюннгенни боран басар.

Айыу тюлкюню аякъ ызына кюле эди.

Анасы эркелетген сабийге къоншусу жу-
муртха берир.

Ара айры болса, арадагъын алдырыр.

Арба да жау бла жюрюйдю.

Артыкъ жумушакъ болма – бюгерле,
Артыкъ къаты болма – сындырырла.

Асыры татлы болсанг – ашарла,
Асыры ачы болсанг – атарла.

Аягъы тийгинчи – таягъы.

Балтада да бар, сапта да бар.

Бёдене суугъа кирмей эди,
Чабакъ суудан чыкъмай эди.

Бёлюннгенни бёрю ашар.

Бий бла тюйюшсенг, къулу бла даулашма.

Бир кюню – жаз, бир кюню – къыш.

Бир къылдан аркъан болмаз.

Бир териден тон чыкъмаз.

Биреуге уру къазсанг, кесинг тюшерсе.

Биреуню бёркюн алсанг, бёркюнге сакъ
бол.

Биреуню чабырына аягъынгы сукъма.

Бирикмеген иш бишмез.

Бирикмеклик тауну-ташны къалтыратыр.

Бирликде — тирилик.

Гаккыда тюк излеген,
Жауда жик излеген.

Дауну арты дауур болур,
Желни арты жауун болур.

Ёгюз ёлдю, ортакъдан айырылдыкъ.

Жангыз жаркъа от болмаз,
Жангыз тургъан токъ болмаз.

Жангыз жан жарымаз,
Бирлик кюч арымаз.

Жангыз кесеуню оту жылытмаз.

Жангыз къол бла къарс урмазса.

Жангыз къол тюйме тюймез.

Жангыз ташдан къала болмаз.

Жангыз терек бау болмаз,
Жангыз киши бий болмаз.

Жангыз терек къынгыр ёсер.

Жангыз чибин бал жыймаз.

Жангызлыкъ жаудан аман.

Жангызлыкъда байрам жокъ.

Жангызны кюнюн сорма,
Жаяуну жолун сорма.

Жангызны чырагъы жарымаз.

Жарашдыргъан – сууаплы,
Талашдыргъан – жууаплы.

Жырны айтдыргъан эжиудю.

Иесиз итни бёрю ашар.

Иесин суйсенг, итине суюк бер.

Ийне халысыз ишлемез,
Тюйме ийнесиз тигилмез.

Кезлеу кезлеуге суу бермез.

Кеси эте билмеген,
Киши айтханны суймеген.

Кесини тюесин кёрмей эди да,
Биреуню кюесин кёре эди.

Кёп къатылсанг, эшек чочуучу болур.

Кёп тамычыдан кёл болур.

Кёп тауушла бир болсала,
Жангыз таууш жокъ болур.

Кёп тюкюрсе, кёл болур,
Кёп бириксе, эл болур.

Жангызлыкъ, биригулюк, жарашулюкъ

Кёпге жууукъ – кёкге жууукъ.

Кёпден къоян къутулмаз,
Тюз жюреги тутулмаз.

Кимни арбасына минсенг, аны жырын
жырла.

Къанатлыла да юйюр-юйюр къонадыла.

Къарын къарыннга да гъурулдайды.

Къашыргъа да тырнакъ керекди.

Къол къол жууар,
Эки къол бет жууар.

Къыйырдагъы къыйынлы,
Ортадагъы оразлы.

Къыркъ киши бир жанына,
Къыйыкъ киши бир жанына.

Мияла терезели юйде жашагъан къоншу-
ларына таш атмасын.

Ойнай билмеген уруп къачар.

Ортакъ атдан тай иги.

Ортакъ ёгюзден кесинги бузоуунг игиди.

Ортакъ юйге от тюшер.

Ортакълашып ашалгъан сарымсахны ийи-
си чыкъмаз.

Отну къозгъагъан ёчюрюр,
Къоншуну къозгъагъан кёчюрюр.

Оюн оюн болса да, боюннга ургъан оюн
туйюлдю.

Сюрюуден айырылгъан теке – бёрюге азыкъ.

Сермешиучюню жагъасы жыртыкъ болур.

Талкъынг бар эсе, ныгъышха чыгъар.

Тау башында тау болмаз,
Жангыз терек бау¹ болмаз.

Темир къаласы болгъаннга темир эшик
керекди.

Темир юйге да темир чюй керекди.

Тонгуз башны тепсиге сала эдиле да,
Ол да, тёнгереп, жерге тюше эди.

Тутушуучу ёгюзню мюйюзю сынар.

Тюйюшючю хораз семиз болмаз.

Улакъгъа мюйюз чыкъса, анасын урур.

¹ Бау – терек бахча.

Уллу къазанда бишген эт чий къалмаз.

Чоллакъсыз чойке жюриомез.

Чочуп сют берген ийнекден чочумай берген
эчки ахшы.

Шауданладан тенгиз болур.

Экеу кенгешге барма,
Ючеу кенгешден къалма.

Эки кичиу ат да бир бирни къашый эдиле.

Эки макъа бир батмакъгъа сыйынмаз.

Элек агъачны юсюнден эл кырылгъанча.

**Уят, намыс,
адеп, харам,
халал**

Адам дини – намыс,
Бетсиз дини – нафыс.

Адепге адепсизден юйрен.

Адет билсенг – адетге кёре,
Билмесенг – бетге кёре.

Адетсиз эл – эл тюйюл,
Бетсиз адам – эр тюйюл.

Айдан байрам бет кёргюзтюр,
Кюнден байрам кёт кёргюзтюр.

Айдан келген – айбатлыкъ,
Кюнден келген – кюлкюлюк.

Айдан келгеннге – аякъ,
Кюнден келгеннге – таякъ.

Айтыргъа уялмагъан этерге да уялмаз.

Антын ханты бла ашагъан.

Ариу – азар, къылыкъ – озар.

Асыл адам айта билир,
Терс айтса уа, къайта билир.

Ат къамичиден къоркъар,
Эр намысдан къоркъар.

Атны сауурусун тапхан, иерин да дей эди.

Атыма мин, ауурлугъунгу уа салма.

Атынгы артына миндирсенг, жеринги тилер.

Ахыратны азабындан дунияны намысы
кючлю.

Аш берме да, къаш бер.

Аш кетер да, бет къалыр.

Аягъы киргинчи — тыягъы.

Бет бетге къараса, бет жерге къарар.

Бетсизге бет этме,
Этсенг, бурулуп кетме.

Бёрюню айнытсанг, кесинги къабар.

Бёрю къатында ёсген ит къой кесер.

Бёрю тюгюн ташласа да, къылыгъын таш-
ламаз.

Уят, намыс, адеп, харам, халал

Бёрюню терисин алгъанларында да, кёзле-
рин къойлагъа аралта эди.

Бёрюню терисин сыдырсанг да, бёрюлей
къалыр.

Бёрюню чууанагъа киргизгенлеринде да:
«Къойла сыртдан аууп барадыла», – деп
къарай эди.

Бий бергинчи, къул тёзmez.

Будай кёргюзтюп, арпа сатханлай.

Ёлген адам уянмаз,
Бетсиз адам уялмаз.

Келсе – кете билмеген,
Кетсе – келе билмеген.

Керексиз уялгъан юлюшсюз къалыр.

Кесим десе, эсин жутхан.

Кукук – уясыз,
Кёзбаучу – уятсыз.

Къонакъ келсе, эт бишер,
Эт бишмесе, бет бишер.

Къулдан къулакъ кир къалыр.

Къулну бий этсенг, анасын къарауаш этер.

Малы болгъан – эт табар,
Бети болгъан – бет табар.

Мюлкюнг, тас болса да, табылыр,
Намысынг тас болса – къабылыр.

Нафысынг айтханны этме,
Намысынг айтханны эт.

Ниетден – къылыкъ,
Къылыкъдан – ылыкъ.

Огъартын олтур, тѣбентин къоп.

Таза болгъан тынчды,
Тазалай къалгъан кючдю.

Таш бла ургъанны аш бла ур.

Терекни алмасы кѣп болса, башын энишге
тутар.

Уллу айтханны этмеген уллаймаз.

Уллу иште уят жокъ.

Уллу тууаргъа гитче тууар да жер къояды.

Ургъан тели – акъылсыз,
Бузулгъан эр – асылсыз.

Уялмагъан буюрулмагъанны ашар.

Уят къарын тойдурмаз.

Уят – ырысхыгъа заран.

Уятлы уят этсе,
Уятсыз: «Мен хорладым», – дер.

Уяты бар тюзелир,
Уяты жокъ эзилер.

Харам онгса, чычхан онгар эди.

Харам тенгден ачыкъ жау иги.

Харамны бети – арам.

Хатер марданы билмеген – хыйлачыгъа
къул болур.

Хаух жанымдан намыс багъа.

Жекир жандан жёнгер сыйлы.

Элде киши болмаса,
Харам киши бий болур.

Челек башы ачыкъ болгъанлыкъгъа,
Итге да уят керек.

Эшекле бла жыйылгъан тай къылыкълы
болур.

Эшик артын билмеген тёрню билмез.

Эсепсизге медет жокъ,
Адепсизге хурмет жокъ.

Юсю дамырлыкъ,
Бети чабырлыкъ.

Менсиниу, махтаныу

Аббача тойса, багъанагъа жабыша эди.

Амма да: «Келин ёлмесин», — дей эди,
Келин да «Кесим ёлмейим», — дей эди.

Атынг бар эсе, тартынма,
Акъылынг бар эсе, махтанма.

«Бий бол», — дегендиле да, къоймайдыла.

Гычы кесин сохталагъа къошханлай.

Жауу кёп — къолларына жагъа эди.

— Кётен, къайры бараса?
— Жарлыны эшигин жабаргъа.

Ким да буруну бла суу ичмейди.

Кукук кеси атын айтып къычыргъанлай.

Кюкюреген булутну жаууну аз.

Къозлагъан тауукъ къанкъылдап чыгъар.

Къуру тулукъ – ёре.

Къуру челек уллу таууш этер.

Макъаны кёлю къуруса да, гъур-гъуру
къурумаз.

Макъырыучу киштик чычхан тутмаз.

Махталгъан ийнек челегине чычар.

Махтанган къыз тойда жукълар.

Махтанчакъны арты ачыкъ.

Мени бёркюмю тюбюнде менден онглу
жокъду.

Окъумай – молла болгъан,
Къычырмай – къаргъа болгъан.

Сакъ жауун терк тохтар.

Сен – жюйюсхан, мен – жюйюсхан,
Къайда къара эшекге къууушхан?

Сен уллу, мен мазаллы,
Ууакъ жумушну ким этер?

Сютсюз ийнек ёкюрюучю болур.

Сыйсызгъа оноу сорсанг,
Бурунун кёкге жетдирир.

Тапхан табан кётюрюр.

Тауукъ да, суу ичсе, кёкге къарайды.

Тауукъ, къазгъа эришип, артын жыртханлай.

Тауукъ, къычыргъанлыкъгъа, гугурук болмаз.

Тауушу кёп болса, магъанасы аз болур.

Тирмен уллу таууш этсе, ун аз чыгъар.

Тойгъан эшек къышхырын чачып ашар.

Ушкогунгу кюмюшюн махтама да, тийшин махта.

Хар адамгъа кеси чыкъгъан тау бийик.

Хар кимни къозусу кесине къочхар кёрюнюр.

Хар къанкъылдагъан тауукъ къозламайды.

Хораз, хунагъа минип къычырама деп, кесин къушха алдыргъанлай.

Чексиз къычыргъан хоразны башы кесилир.

Элипни билди да, кесин иймам этди,
Ламны билди да, элге тырман этди.

Туугъан жер,
халкъ,
эл

Адам – туугъан жерине,
Ит – тойгъан жерине.

23

Адамны бети – бетинде,
Элни бети – адетинде.

Башха жерде солтан болгъандан эсе,
Туугъан жерингде олтан бол.

Бузулгъан эр – адепсиз,
Бузулгъан эл – адетсиз.

Жер таусуз болмаз,
Эл жаусуз болмаз.

Жер ташсыз болмаз,
Эл башсыз болмаз.

24

Журтуна ушамагъан –
Адам болуп бошамагъан.

Иги элде кенгеш болур,
Аман элде сермеш болур.

Кесим деген кёп болса,
Элни насыбы къурур.

Кеси эллинги ити да ачымасын.

Киши хакъын татма,
Ата журтунгу сатма.

Къумурсха да кеси тѣбесин къоруулайды.
Къуш да къонуучу къаясына къонады.

Макъа да: «Тургъан кѣлом терен болсун!» —
дейди.

Мал тойгъан жерин унутмаз,
Эр туугъан жерин унутмаз.

Олий къалкъыучу болса,
Эли жукъучу болур.

Олий — элден тамата,
Эл — олийден тамата.

Оннган элни балалары бир бирине батыр
дейдиле,
Онрмагъан элни балалары бир бирине къа-
тын дейдиле.

Тели да бол, эсли да бол,
Элинг, жеринг бла бирге бол.

Тойгъан жерде ит къалыр.

Тойгъан жерден туугъан жер ахшы.

Халкъ адамы — халкъ къайгъылы,
Къырал адамы — мал къайгъылы.

Халкъ алгъан башынг,
Халкъ салгъан башынг.

Халкъ налаты баш жармаз,
Жармаса да – онгдурмаз.

Халкъдан кери – хакъдан кери.

Халкъны боюну базыкъды,
Аны бла кюрешген жазыкъды.

Халкъны жырын жырласанг,
Халкъ да эжиуюн этер.

Шам шахардан туугъан элинг игиди.

Эл бирлешсе, къырал болур,
Бирлешмесе, мал болур.

Эл бла кёрген къыйынлыкъ тынч кёрюнюр.

Эл бузулуп бошаса,
Ит несин танымаз.

Эл кесген къол аурумаз.

Эл къатында тюлкю ачдан ёлмез.

Эл телисиз болмаз,
Агъач бёрюсюз болмаз.

Эл тюкюрсе, кёл болур.

Элде адам къалмаса, ит тахтагъа минер.

Элден жанлагъан – элге жалыныр.

Эли бирни эни бир.

Эли суймегенни тели да суймез.

Элни кючю эмеген.

Элни тюкюрюгю тирмен айландырыр.

Эрден онглу болсанг да,

Элден онглу болмазса.

Эл бузулуп башласа,

Эшекни элмен этер.

Элге тели деген – кеси тели,

Эл тели деген – керти тели.

**КЪЫЗГЪАНЧЛЫКЪ,
ЧОМАРТЛЫКЪ**

Адамладан аягъанынг
Шайтаннга юлюш болур.

Азны къызгъансанг,
Кёпню жояргъа тюшер.

Аллахны саугъасы – нюр,
Шайтанны – кюбюр.

Асыллы къызгъанмаз,
Асылсыз тоймаз.

Ахча къорар, бет къалыр.

Ахшы адам кёргенин айтыр,
Аман адам бергенин айтыр.

Бай, къызгъанч эсе, – жарлыды,
Жалчы, чомарт эсе, – барлыды.

Берирге суймеген жибине будай жаяр.

Бермеген къол – алмаз.

Бермезни иши битмез,
Къазаны отдан тюшмез.

Берсенг – алырса, сюрсенг – оурса.

Бир шайын да жоймаз,
Ашамай да къоймаз.

Жокъду демез, туруп бермез.

Зарны баласы – къызгъанч.

Жагъа алмай, этек бермеген.

Жалгъан чомарт терк билинир.

Киштикге киринг дарманды дегенде, бас-
дыргъан эте эди.

Къайна, къазан, алты ай,
Олтур, къонакъ, жети ай.

Къолу ачыкъны жолу ачыкъ.

Къолу къуруну – кёлю салкъын.

Къызгъанч адам элин-жерин
Гудучудан толу сунар.

Къызгъанч адам, факъырачыгъа сом берсе,
Кеси кесин шыйых сунар.

Къызгъанч чомартны суймез.

Къызгъанчха чомарт – тели.

Ма дегенни билмесенг,
Бер дегенни билмезсе.

Момарт кѳргенин айтмаз,
Чомарт бергенин айтмаз.

Тамгъан суучукъ кезлеу туююл,
Къызгъанч адам ѳзден туююл.

Тилей баргъан — чомартха,
Кюлселе да — чомартха.

Чомартны жаны — тѳрде,
Жутну жаны — кюбюрде.

Чомартны кѳолун жокълукъ байлар.

Чомартха Тейри да борчлу.

Сабырлыкъ,
тёзюмлюк

Айыу бла кертме ашама,
Ашасанг да, къусарса.

Акъырын баргъан арымаз.

Акъырын барсанг – узакъ барырса,
Женгил барсанг – жолда къалырса.

Акъырын суу кёпюрлени бузар.

Акъырынны ашыкъгъан жетмез.

Арба, тынч-тынч бара, къоян тутар.

Арсарлы сагъыш этгинчи,
Арсарсыз ишин битдирир.

Атха минсенг, жүген сал.

Атынг арыкъ эсе, аз чап,
Отунунг аз эсе, аз жакъ.

Ауар ташха тыянма.

Ауур аякъ тап басар,
Женгил аякъ бокъ басар.

Ашыкъгъан суу сай болур.

Ашыкъгъан суу тенгизге жетмез,
Ашыкъмагъан да узакъгъа кетмез.

Ашыкъгъан чибин сютге тюшер.

Бир жылгъа къоян тери да чыдайды.

Бир тѣзген – сабыр,
Эки тѣзген – къоркъакъ,
Юч тѣзген – топуракъ.

Ёлмеген къул алтын аякъ бла суу ичер.

Женгил къызгъан женгил сууур.

Женгиллик да – телилик.

Жортханны жюрюген озар.

Жюз ёнчеле да, бир кес.

Кесин сакъламагъан чычхан – киштикге
аш.

Кёпге тѣзген азгъа да тѣзер.

Къаманы къыны сакълар,
Сабырны тыны сакълар.

Къоркъа-къоркъа, къой богъу болма,
Тѣзе-тѣзе, къагъын-согъун болма.

Мытыр киши кёп эсер,
Сабыр киши кёп эслер.

Сабыр тюбю сары алтын.

Сабыр чыдар, сабырсыз жилир.

Сабырны ажалы да сабыр.

Сакъ юйюне сау барыр.

Сел отда аш тынгылы бишер.

Сора барсанг, Мекка-Мединаны да табарса.

Соргъан таудан ауар,
Тынгылагъан тюзде ажашыр.

Соргъанны айыбы жокъ.

Сорулгъан иш сөгюлмез.

Сынап тѣзген – башха,
Сынып тѣзген – башха.

Сютден аузу кюйген сууну юфгюрюп урт-
лар.

Тепмез тепсе, жер тебер.

Тѣзген темир юзер.

Тѣзген тѣш ашар.

Тѣзгеннге жабылгъан эшик ачылыр.

Ырахатны терк жетмез.

**Тенглик,
шуёхлукъ**

Азыкъ аз болса, нёгер харам болур.

Айыпсыз тенг излеген – тенгсиз къалыр.

Айырылыр тенг аяулуну тилер.

Жаханымге баргъан да нёгер излей эди. *Ж*

Жаяу атлыгъа нёгер болмаз. *25*

Жёнгерин ташлагъан жолда къалыр.

Жолгъа жаяу чыкъсанг, атлы бла нёгер
болма.

Жолда жолукъгъан жолдаш болмаз.

Ышанган адамынг таба айланган бутунг
уюр.

Кёп шуёх тутхан – шуёхсуз къалыр.

Къара маске эгер тюйюл,
Жалынчакъ нёгер тюйюл.

Къаргъа бла жүрюсенг,
Ашагъанынг кир болур.

Къой бёрю бла шуёх болмаз.

Къуш къаргъаны нёгер этмез.

Осал тенгинг — ауананг кибик:

Кюн тийгенде — къатынгдан кетмез,

Кюн батханда — тапмазса.

Сокъур нёгеринг болса,

Бир кёзюнгю къысып жүрю.

Тенг бола эсенг, тенг бол,

Тенг болмай эсенг, кенг бол.

Тенг тенги бла, тегене бауу бла.

Тенги болгъан тенгине къарар,

Тенги болмагъан женгине къарар.

Тенги кёпню — жау алмаз,

Акъылы кёпню — дау алмаз.

Ушаш — ушашха,

Сюек — багушха.

Хар элде бир ёгюзюнг болгъандан эсе,

Бирер танышынг болсун.

Хаух жандан нёгер сыйлы.

Шуёхунг бетинге къарар,

Жауунг чолангы марар.

Шуёхунг жиятып айтыр,

Жауунг субайтып айтыр.

Шуёхунг кюйдюрюп сёлешир,

Жауунг кюлдюрюп сёлешир.

**Тюрлю-тюрлю болумланы
юсюнден**

Абынмазлыкъ аякъ болмаз,
Жангылмазлыкъ жаякъ болмаз.

Агъач ёзегинден чирир.

Агъачны башын кессенг, туюбу къалыр.

Агъачны узуну аркъау болур,
Адамны узуну жалкъау болур.

Агъашчыны ююю агъачдан.

Адам юйретир, жашау тюзетир.

Адам дегенинг итни терисиди.

Адамланы акъыллары бир кибик болса,
базар болмаз эди.

Ажашханны ызындагъы кёреди,
Жангылгъанны жанындагъы биледи.

Азыкълы ат арымаз.

Айны къол аязынг бла жапмазса.

Акъсакъ къаргъа алгъа учар.

Акъсакъ эчки текеге тынч.

Алгъа келген атны башы артыкъ.

Алгъа чыкъгъан къулакъны артда чыкъ-
гъан мюйюз озар.

Алдагъына къарап, фикир эт,
Артдагъына къарап, шукур эт.

Алдап сатхан – урлап сатхан.

Аллах бермегеннге файгъамбар не берлик-
ди?!

Алтын кѣндю деген жерде –
Барсанг, алтын табылмаз.

Алынган элден къоркъмаз.

Арба жюклесенг, чѣп тюшер.

Арбаны аллы къалай барса, арты да алай
барыр.

Арба аугъандан сора, жол кѣргюзтюучю
кѣп болур.

Ариулукъ гыржыннга къатыкъ болмаз.

Ариуну – ичи ауруу.

Аркъаусуз юй болмаз.

Арслан ач да, тюкю токъ.

Артына баргъанны къатына барма.

Арыкъ этни шорпасы татымаз.

Асыры суйген терк къояр,
Асыры жингил терк онгар.

Ат аунагъан жерде тюк къалыр.

Ат аягъан бет тапмаз.

Ат аягъы угъай да,
Ит аягъы да суу бокълайды. 26

Ат жумушун эшек тындырмаз.

Ат иесине кёпчек жетмейди.

Ат къатында тай да тагъылады.

Ат – чариште, ит – ыстауатда сагъынылыр.

Атдан тюшюп, эшекге минген.

Аты аман – алгъа чабар,
Азыгъы аз – алгъа къабар.

Аты чыкъмагъан къыз кезлеуге сиер.

Атынга эшек деме,
Тонунга тёшек деме.

Атчыланы жаяу кьонакь арытды.

Ауругъан жерден кьол кетмез,
Сюйген жерден кёл кетмез.

Аурумагъан «ой» демез.

Ауруу арсланны да жыгъады.

Ауруу ёлюм туююлдю.

Ауруу ожакъдан тюшер да,
Ийнени кёзю бла кетер.

Аурууун жашыргъан сау болмаз.

Ауруудан кьоркьгъан болжалсыз аурур.

Ауузгъа – бар, тамакьгъа – жокь.

Ахшы башчы халкь уютур,
Аман башчы жан улутур.

Ач адамны кёзюне чоюн кёрюнюр.

Ач бёрюге мекам жокь.

Ач болмагъан ашны хатерин билмез.

Ач ит къаядан кьоркьмайды.

Ач киштикден чычхан кьутулмаз.

Ач тоймам дейди,
Тойгъан ач болмам дейди.

Ачыгъан сют айран болмаз.

Ачыкъ жүрекке жол ачыкъ.

Ачыулу – жаншар, ач – ашар.

Аш сайлагъан ач къалыр.

Аш санынга жарар,
Ыспас жанынга жарар.

Ашагъан – билмез,
Туурагъан – билир.

Ашамаз ашынга – сылтау кёп.

Ашамаздан тана башны тауусхан.

Ашап тоймагъан жалап тоймаз.

Ашына кёре – табагъы,
Балына кёре – къалагъы.

Аштарханны бууазлыгъын бурунундан алдыла.

Аягъы кичиген – бий босагъасына.

Аягъы юшюген башына да къоркъар.

Аягъынг кирмеген жерге башынгы сугъалмазса.

Базман къайсы жанына женгсе,
Маймул да ол жанына мине эди.

Бал балчыкъ ашатыр.

Бал болгъан жерде бал чибин болур.

Бал дегенликге, ауузунг татлы болмаз.

Балалы баппуш кёлден узакъ кетмез.

Балыкъ, ашаса, къуйругъу семирер.

Балыкъ башындан чирер.

Балын ал да, балауузун ат.

Баргъан сууну жайыууна ышанма.

Бармакъла да туююлдюле тенг.

Бастанг болмагъан жерге къалагъынгы
урма.

Батар кюнню атар тангы бар.

Баш кемирген къулагъын тигим этер.

Башлада да баш барды.

Башлы челекге кир тюшмез.

Башсыз къазан къайнамаз.

Башчы башчылыкъ этмесе,
Аякъчы аякъчылыкъ этмез.

Башы къаргъа болгъанны буруну бокъда
болур.

Башы къая болса, тюрю чауул болур.

Башы эзилмеген жилиян ёлмез.

Бешиш унутулмайды,
Анга къалгъан къутулмайды.

Бек байланган тешилмез,
Бек анасы жилимаз.

Бек сюйгенингден бек кюй дегенлей.

Бермез ханны келмез къызы.

Бермез юйде — кетмез къонакъ.

Берчи белин сындырыр,
Алчы тилегин тындырыр.

Бёрю аманатха чабар.

Бёрю да ажашхан малны ашар.

Бёрю да къоншу къошуна чапмайды.

Бёрю чегетден къоркъмаз.

Бёрюге бёрек атханлай.

Бёрюден къоркъгъан мал ёсдюрмез.

Бөрюлю эл тууайлачу¹ болур.

Бөрюню кьарты жубуранчы болур,
Таулуну кьарты тырманчы болур.

Бийсиз чибин кенг кетер,
Бийли чибин бал этер.

Биз кирген жерге тикгич да киреди.

Билмегенинг билек аурутмайды.

Билмезни кёзю кёрмез.

Бир айтдырып этсенг — сен этген,
Эки айтдырып этсенг — мен этген.

Бир атны кючюнден минг ат суу ичер.

Бир атха эки хомут салынмаз.

Бир бёрк бла эки башны жапмазса.

Бир ит кёрюп юре эди,
Эки ит да эшитип юре эди.

Бир кезиуде салкъыннга да тиеди кюн.

Бир кезиуде суу да таркъаяды.

¹ *Тууайлау* — жанлы ыстауатха кирмесин деп,
къычырыкъ-хахай этиу.

Бир кюн къыркъ аша,
Бир кюн къурт аша.

Бир къазанда эки баш бишмез.

Бир къой эки союлмаз.

Бир таматагъа эки баш жарты жетмез.

Бир тикгич да бир атлыны атландырыр.

Бирге жегилген эки ёгюз да тенг болмайдыла.

Биреу къой излей,
Биреу той излей.

Биреуно къатыны биреуге къыз кёрюнюр.

Биреуно мёлегинден кесинги шайтанынг
ахшы.

Биреуно тёрюнден кесинги эшик артынг
игиди.

Бичакъ къынын кесмез.

Бишген алма терегинде къалмаз.

Болжал салгъан болдурур,
Салмагъан а – олтурур.

Борчха ичгенни башы эки кере аурур.

Будай жетсе, оракъ багъалы болур.

Булутдан чыкъгъан кюн бек къыздырыр.

Буруну къанарыкъ жортханындан белгили.

Бутсуз тау башына чыгъаргъа термиле эди.

Бушуу кёрмеген къууанчны билмез.

Буюрулмагъанны ит ашар. 26

Гитче балта да кесер уллу терекни.

Гитче бармакъ да асыуду.

Гугурук кёп болса, танг атханы билинмез.

Гумулжук тебе чачылыргъа тебиресе, гу-
мулжукга къанат битер.

Гумух бичакъ къол кесер.

Гыдай эчки суугъа къараса, кесин улакъ
сунар.

Гюлменди кепчигинчи да кюн керек.

Гюттю юсюне къалач.

Гяуурну къыйнагъан сууапды дегенлей.

Дауурну суймей эсенг, гюрбежиге барма.

Дуния деген къаугъады,
Жашагъаннга саугъады.

Дуния малгъа сатылма,
Кесингден телиге къатылма.

Дунияны суу басханлыкъгъа, баппушха не
къайгъы.

Ёгюз аягъына арба чархы тиер.

Ёгюз ёлсе, бузоу болур.

Ёгюз иесине кётен жетмез.

Ёгюз мюйюзлерини ауурлугъун билмез.

Ёзекли агъач терк сынар.

Ёксюзюню къалачы уллу кёрюнюр.

Ёлген арслан – сау чычхан.

Ёлген ёгюзюню союучу кёп болур.

Ёлген ийнек сютлю болур.

Ёлген эшек бёрюден къоркъмаз.

Ёлгенде уят жокъ.

Ёлмесенг да, къартдамы болмазса?

Ёрю сюрени болгъан жерни эниш сюрени
да болады.

Ётмекни чайнамай жутмазса.

Зорда марда жокъ.

Жабагъы да жюндю,
Жолукъмазлыкъ кимди?

Жабагъылы тай да, жазгъа чыкъса, ат болур.

Жаз жилиндан кьоркыгъан кыыш жыжым-
дан юркюр.

Жалангач суудан кьоркъмаз.

Жалгъан жолну жюрюген жардан кетер.

Жалгъан жолну сибирме,
Башсыз ишге тирилме.

Жалчыны болжалы жетсе,
Суу челекни эшикден узатыр.

Жан аурутсанг – жазыкъ адамгъа,
Сукълансанг – жарыкъ адамгъа.

Жан ырахат болса,
Эт керахат болур.

Жауунну жаны – булут,
Муратны жаны – умут.

Жангы сибиртги таза сибирир.

Жарсыгъаннга жанлы чабар.

Жау сёз бла ёлмез.

Жауун аллы жел болур.

Жауунну аллы – тамычы,
Ахыры – ырхы болур.

Жауунг нёгеринг болса,
Бичагъынг жютю болсун.

Жаш болсанг да, баш бол.

Жашау деген сынауду.

Жашау суйген – жалынчакъ,
Хар залимге оюнчакъ.

Жашлай сауда¹ болгъан уялыр,
Жашлай къатын алгъан къууаныр.

Жашлыгъында жашлыкъ этмеген
Къартлыгъында башчылыкъ этмез.

Жел къоркъууун тёбенни этер.

Жел урмаса, чапыракъ къымылдамаз.

Желине кёре жаууну.

Жер ташсыз болмаз,
Эл башсыз болмаз.

¹ Сауда – саудюгерчилик, сатыу-алыу бла кюрешиу.

Жерге аралгъан жангылыр,
Кёкге аралгъан жыгъылыр.

Жерине кёре битими.

Жерине кёре жиляны.

Жибиген жауундан къоркъмаз.

Жилтин жетмей, от тюшмез.

Жилямагъан жашха жукка салмайдыла.

Жилян кеси ууундан ёлмез.

Жилянны башы эзилгенликге, къуйругъу
къымылдар.

Жилярыкъ жаш анасыны допнаны бла
ойнар.

Жилярыкъ сабийни кёзю кичир.

Жол тапхынчы, жолдаш тап.

Жол юсюнде жатхан жилянны башы эзи-
лир.

Жолоучу — узакъгъа,
Урлаучу — тузакъгъа.

Жолоучугъа ит юрген ариу кёрюнюр.

Жолоучуда кёп айланганны сабаны къа-
ран къалыр.

Жолунг ариу болса, жанында чыгъанала-
дан къоркъма.

Жоргъа — атлыгъа тынч, атха — къыйын.

Жоргъа атны сыртында тери кепмез.

Жортууукъну башы жолда къалыр.

Жукълагъан айыуну уятма.

Жукъланган отну юфгюрюп жандырмазса.

Жукъусу жетген тёшек айыртламаз.

Жумушакъ терекни къурт ашар. 28

Жууургъанынга кёре аягъынгы узат.

Жыйын башчы къаргъа болса,
Жыйынын бокъгъа элтир.

Жылкъычы ат таныр,
Окъуучу хат таныр.

Жылыгъа жилян да илешир.

Жырлай бичилген жиляй тигилир.

Жырына кёре эжиую.

Жюгенсиз атха минме,
Башсыз жыйыннга кирме.

Жюгюнг бла кеч кьалма,
Къарының бла ёч алма.

Жюйрюк атны тюлкю суймез.

Жюреги къарангыны кёзю да къарангы.

Жюрекден жюрекеге — жол.

Жюрекден чыкъмагъан жюрекеге кирмез.

Зарны тереги кёгермез,
Кёгерсе да, кёгет бермез.

Иесин ит да сыйлайды.

Иймандан айырсанг да, айрандан айырма.

Илячинни кёк тыймаз.

Ингир — булутлу,
Эрттен — умутлу.

27

Ит арбазында къайыр.¹

Ит баласы бла хырылдап ойнар.

Ит жеринде жатса, бёрю ашамаз.

Ит жыйыны бирикмез.

Ит къорууланган жерге ёч.

¹ Къайыр — огъурсуз.

Ит къулагъын шагъат этер.

Ит сюекден къачмаз.

Ит улуса, эшекни къарны бурур.

Ит юрдю, жел сюрдю.

Итден къоркъгъан садакъачы болмаз.

Итле къайыр болгъандыла,
Таякъла багъа болгъандыла.

Итни къаргъышы бёрюге жетmez.

Итни къуйругъун кепге салсанг да, тюзел-
mez.

Итни сюек бла урсанг — сынсымаз.

Итсиз сюрюуге бёрю чабар.

Итни таргъа тыйсанг, юсюнге чабар.

Ичги ичге кирсе, акъыл тышха чыгъар.

Ичги ичдегин айтдырыр.

Иш кётюне шиш.

Ышанган башны ит ашар.

Жау басар элни къулагъы сангырау.

Илячин чибин жутмаз,
Арслан чычхан тутмаз. 29

Какчылары ёгюз кесген кечелеринде как
этген эдиле.

Кариш бол да, къор болма,
Эриш бол да, зар болма.

Келечиге ёлюм жокъ.

Келечиси иги болса,
Кели баш эрге барыр.

Кеме жүрютген арба жүрютгеннге сейир-
сине эди.

Кеси жыгъылгъан жаш жилямаз.

Кеси ючюн жукълагъан
Башха ючюн тюш кёрмез.

Кетген келир, кетмеген келмез.

Кече биргесине жата эди да,
Кюндюз терезесинден къарай эди.

Кече жүрюген эрттен суююнюр.

Кечеги оноу эрттеннге жарар.

Кечиюн билмей, суугъа кирме.

Кёгетсиз терек узун болур.

Кёз кёргенни кётлек женгер.

Кёз тенгли жыртыгъынгы тикмесенг,
Кёл тенгли заманында тигерсе.

Кёзден кетген кёлден кетер.

Кёзю чыкъгъан къашына ырыслар.

Кёзюнде тереги болгъан чёбю болгъаннга
кюле эди.

Кёзюнг ауруса – къолунгу тый,
Къарынынг ауруса, ауузунгу тый.

Кёк жашнамай кёк кюкюремез. 30

Кёкге тюкюрсенг, бетинге тюшер.

Кёл кезлеуден суу тилер.

Кёмюрчюню юйюне кирген кёмюр жугъу
болуп чыгъар.

Кёпген бир кюн атылыр.

Кёпюр ишлеген кеси ётер, 31
Уру къазгъан кеси кетер.

Кёрген кёргенин этер,
Кёчген арбасын жегер.

Кёрмезге суйген айыуну да кёрмез.

Кийикни не эринмеген ёлтюрюр,
Не кёрюнмеген ёлтюрюр.

Киши къайгъысы этекде,
Кеси къайгъысы жүрекде.

Киши элинде — киштик.

Киштигибиз къозлайды да, жер тапмайбыз.

Киштик бла ойнасанг, тырнагъына тёз.

Киштик кёзюн къысып ашагъанча.

Киштик тюшонде чычхан кёрюр.

Кюлгенни ангыламагъан ургъанны ангы-
ламаз.

Кюле-кюле, сёз чыгъар,
Ойнай-ойнай, кёз чыгъар.

Кюн — ауанасыз, 32
Насып — ауарасыз.

Кюнюшчюню къызы жүзюксюз.

Кюрек болса — кир кёп.

Кюселген зат табылыр.

Кюч атасын танымаз.

Кючлю кючлюню кёрсе,
Къозудан кютю болур.

Кюч неге да къарыр,
Къарый барса – арыр.

Къабыргъагъа тюй бюртюкню ургъанлыкъ-
гъа – жабышмаз.

Къадырны башын байлап жекгенлей.

Къазан къазаннга: «Сени тюрбюнг къара-
ды», – дей эди.

Къазанда къайнагъанны чолпу биледи.

Къазанны ашы бошалса,
Итни кефи бузулур.

Къазанны къурутхан чолпулай.

Къайгъы тюрбю – тенгиз.

«Къайгъыны мен башларма, излесегиз а,
мени тюрде излегиз», – дегенди маске.

Къайгъысы болмагъан къара суудан семи-
рир.

Къайыкъны къалакъ жюрютеди.

Къалакъсыз чалгъы да кесмейди.

Къанатлыгъа алтын чалдиш да – бугъоу.

Къанатлыдан къоркъгъан тары сепмез.

Къанкъылдаучу тауукъну къыртчыгъа
ашар.

Къапталдан кёлек жууукъду.

Къапчыкъ тирменде жарашыр.

Къара сууда къаймакъ жокъ.

Къара сууну бокълама,
Таяр тауну жокълама.

Къаргъа къаз болмаз,
Ынна къыз болмаз.

Къаргъа къычыргъанлыкъгъа къар жау-
майды.

Къаргъаны бир кёзю — окъда,
Бир кёзю — бокъда.

Къаргъаны тауушу кесине сейир.

Къарсха кёре тепсеую.

Къарт бёрю жолгъа уста болур.

Къарт билгенин айтыр,
Жаш кёргенин айтыр.

Къарт бла баш аша,
Жаш бла аякъ аша.

Къарт ёгюзню сибирткиге жекгенлей.

Къарт къанатлы кебекге алданмаз.

Къарт къартайды – журт таркъайды.

Къарт къуш тал учуна къонмаз.

Къарт ынычхай-ынычхай ёлюр,
Сабий жиляй-жиляй ёсер.

Къартла сёзю – акъыл кёзю.

Къартлыкъ тёрге тартар.

Къартны бурунун сюрт да, оноугъа тут.

Къарын этдирсе да, жау этдирмез.

Къарыны тоймаса, ёгюз да тартмайды.

Къарыусуз адам лагъымчы болур.

Къарыууна базынмагъан къолташ атмаз.

Къатыкъсыз гыржын тамакъны жыртыр.

Къатыны бла урушхан къайынына салам
бермей эди.

Къаш ал десе, баш алма.

Къашыкъ бла жыйгъанны чёмюч бла тёмме.

Къозу берип, къой алгъанлай.

Къозулугъунда тоймагъан къойлугъунда
тоймаз.

Къойгъа бакъгъан семизин ашамаз.

Къойла алгъын макъыргъан эте эдиле,
Энди уа ауузларын ачып къоядыла.

Къойчу ит къошдан къалач урламаз.

Къолу уллу – асыу,
Аягъы уллу – жарсыу.

Къолунг бла берсенг, аягъынг бла алырса.

Къонакъ аз олтурур, кѐп кѐрюр. 33

Къонакъ – ёлю, къоншу – сыйыт.

Къонакъ къойдан жууашды,
Анга къуйрукъ да ашды.

Къонакъ къонакъны сюймез.

Къонакъда кѐп тургъан кѐпчегин урлатыр.

Къопхан бузоу жатхан малны къобарыр.

Къоркъуп атламагъан къапхакъдан кетеди,
Къоркъуп къапмагъан къарылгъан этеди.

Къотурну къашысанг, къан чыгъар.

Къочхар боллукъ къозуну мангылайы кенг
болур.

Къош да бара-бара тюзеледи.

Къодан толу къой къырылса,
Къотур улакъ баш болур.

Къулагъы сангырау болса,
Къошун аскер басар.

Къулдан туугъан къул болмаз,
Амандан туугъан къул болур.

Къуру бал ашагъан балдан терк эригир.

Къуру къашыкъ аууз жыртар.

Къуругъа къошулуп чий да жанар.

Къутургъан суугъа кирсенг, ажалсыз ёлорсе.

Къууанч бла бушуу аякълашыпдыла. 34

— Къууанч, къайрыса?

— Мени сюйгеннге.

— Къайгъы, къайрыса?

— Мени сюргеннге.

Къуугъан да «Аллах» деп къууа эди,

Къачхан да «Аллах» деп къача эди.

Къыйыны бизде — къыймасы сизде.

Къынгыр къазыкъгъа къынгыр токъмакъ.

Лобан жерни башына чыгъама деп къоркъа
эди.

Ма дегенде алмасанг,
Бер дегенде тапмазса.

Мал да къайтады орунуна.

Манга минсе – сени унутхан,
Менден тюшсе – мени унутхан.

Марагъанны къарагъан озар.

Мараучу кирмеген къулакъда кийик кёп.

Марда билген – марда бла,
Марда билмеген – маржа бла.

Межгитни къатында жашай эди да, намаз
къылмай эди.

Мен ичмезлик сууну тонгуз да бокъласын.

Менден узакъ жауум жюз жыл жашасын.

Метеке кеси къабындан жийиргенингенлей.

Минг ёнчеле да, бир кес.

Миялалы жер аякъ кесер.

Мухар къозу кесилмей къалмаз.

Мыдых чартламай къазан къайнамаз.

Мыстысындан тузу озгъан,
Анасындан къызы озгъан.

Назы тюбю бюрчесиз болмаз.

Насыбынг алгъа урса,
Къылдан тутуп тизилир;
Насыбынг артха урса,
Сынжыр бау да юзюлор.

Насып алгъа урса – эгиз-эгиз,
Артха урса – сегиз-сегиз.

Насыпсызны ашы аллына келсе, буруну
къанар.

Не эшек ёлор, не хан ёлор.

Ныгъышха чыгъарылгъан ёгюз териден
чабыр чыкъмаз.

Обур къаршысына ёч.

Озарыкъ ат арымаз.

Озгъан атны эл кёрюр.

Озгъун фахму бла озгъун жигитлик адамны
башына къайгъы келтирир.

Оздуруп ашасанг, бал-жау да къусдурады.

Олий къалкъыучу болса,
Эли жукъучу болур.

Оноу амалтын Зылгыда тогъуз юй тюп
болду.

Онмагъанга хапар сорма.

Оруслуну таматасы – шапасы.

От болмагъан жерде жалын да болмаз.

От жагъада олтургъан ауун кюйдюрюр.

От жилтинден башланыр.

От кюйдюрюр,
Жер тюйдюрюр.

Отну ышырсанг, жилтин чыгъар.

Отсуз жалын болмаз.

Отсуз ожакъдан тютюн чыкъмаз.

Сабаны болмагъанны саламы болмаз.

Сагъат ишлеген басха ишлегеннге сейир-
сине эди.

Сагъынылгъанны башы босагъада.

Сагъыш – къартлыкъгъа суююнчю.

Сагъышдан оюм чыгъар.

Садакъачы ач жыл къысар.

- Салманы да сала билирге керекди.
- Санга къарай да, мени кёре.
- Сангырау къулакъ эл бузар.
- Сангырау эшитгенин, сокъур кёргенин ай-
тыр.
- Сангыраугъа эки азан къычырмайдыла.
- Сарыуек суудан жийиргеннгенлей.
- Сатхычдан душман иги.
- Сауут-саба иесине да жауду.
- Сау баш жастыкъсыз да тёзеди.
- Сен тутхан тауукъну мен эртте жулкыгъан-
ма.
- Сен тюлкую эсенг, мен – къуйругъу.
- Сенде болса – тюлкую болур,
Кесинде болса – кирпи болур.
- Сокъур жашыргъанны сау тапмаз. 96
- Сокъур къаргъа акъсагъын юйретир.
- Сокъур суйген – сау кёз.
- Сокъур элге кирсенг, кёзлеринги жум.

Сохан ашамагъанны ийиси чыкъмаз.

Соханны тапмай эди да, тапса уа, къабугъу
бла жута эди.

Сугъарылгъан арна сыралыкъ берир.

Суу башындан бокъланыр.

Суу да къайтады эски ызына. 4

Суу ичген шауданынга тюркюрме.

Суу кетер, таш къалыр.

Суу челекни тюрлю сууда тюршер.

Сууну къатында жашагъан кечиюуне уста
болур.

Сууну чыкъгъан жери – кезлеу.

Сууугъан темир созулмаз.

Сыйгъа барсанг, ойна, той,
Жарсыуунгу юйде къой.

Сылтаусуз къой ёлмез.

Сыналмагъан сыйланмаз.

Сынган адырны оруну болмайды.

Сынган аякъ толмаз.

Сынган гыржын жабышмаз.

Сырсызны тойгъаны къумгъаннга сьер.

Сыфаты жокъну къууаты жокъ.

Сыфатында болмагъан суратында да бол-
маз.

Сюеги болса, эт ёсер.

Сюек кемирир болсанг, тишлеринги сана.

Сюймеген бал да, жау да ашамайды.

Сюймеген – кюймез,
Кюймеген – сюймез.

Сюймегенинг кюлген кюн –
Адамлыгъынг ёлген кюн.

Сюйрегенинг сынар,
Кёп ойнагъан жиляр.

Сюрюючю таягъына да сорады.

Сюрюючюсю кёп болса, мал харам болур.

Таба баргъан чаба барыр.

Табаны къызгъынчы, тай озар,
Табаны къызса, ат озар.

Табагъынг уллу болмаса, уллу къашыкъдан
не хайыр?

Табылгъанны буюрулгъан алды.

Тагъылгъан ит уугъа жарамаз.

Тазалагъан – тазгъа,
Кёп излеген – азгъа.

Тай туумагъан жылкыдан ат чыкъмаз.

Тамагъы ачыкъны къарны жазыкъ.

Тамырына кёре бутагъы.

Таний билсенг – танып ал,
Билмей эсенг – талгъыр ал.

Танымагъан жеринги тайгъагъы кёп.

Танымагъан эки ит бёрюню кёрсе таны-
шыр.

Тас болгъан бичакъны сабы алтын. 32

Тас болгъан къойну къуйругъу уллу.

Тасха – ауанада,
Туура – чууанада.

Тау артында ажир кишней эди да,
Тау аллында байталла ташлай эдиле.

Тау не бийик болса да, аууш табылыр.

Тауда жаугъан къар чарс кёрюнюр.

Таулу таулугъа даулу.

Таулуну ал акъылы кесини болсун да,
Арт акъылы мени болсун.

Тауну махта да, тюзню ал.

Таууна кёре чегети.

Таш тюшген жеринде къалыр.

Ташада бугъагъа айланган туурада къоз-
лар.

Ташны табанын таш тутар.

Ташха талауму тиерикди.

Таянчакъгъа — амалчакъ.

Темирни кюе ашамаз, тот ашар.

Тенгиз жагъасында кьюу къазмайдыла.

Тенгизни малын тонгуз аяр.

Терезе эшикге: «Не кенг ачыла эди», — дей
эди.

Терек кёгети бла сыйлы.

Терек тамырындан къуруйду.

Терен къарда аякъ ызын тапдырмаз.

Терексиз элге булбул кьонмаз.

Терс кьара да, тюз сайла.

Термилгенинг кьолгъа тюшсе, ыспассыз
болур.

Терслик – билгеннге дерслик.

Тешинген суудан ырысламаз.

Тегюлген жау жыйылмаз.

Тенгереген ташха тюк кьонмаз.

Теш болсанг – тез,
Чегюч болсанг – ур.

Тикген кыйын – сёкген тынч.

Тилеучю кеп болса, мал иесине кьалыр.

Тирменни суу сындырыр.

Тишли сабий, чайнап берсенг, унамаз.

Тогъуз дугъужамы¹ болгъан
Тойгъа кирип тепсей эди.

Тогъуз жесир телеую болгъан
Ныгъышда ат чапдырып ойнай эди.

¹ *Дугъужам* – къанлы, къанлы жау, душман.

Той этилмеген къууанч —
Мухарлагъа жубанч.

Тойгъа барсанг, тоюп бар,
Эски тонунгу къоюп бар.

Тойгъан жерге тогъуз къат.

Толгъан аякъгъа артыкъ суу сыйынмаз.

Толгъан къазан тёгюлюр.

Тонгузла чапмазгъа ант эте эдиле да,
Тебирегенлей жортуп башлай эдиле.

Тонгузну арыгъы жортууукъ болур.

Тохтагъан суу ийис этер.

Туз жалагъан суу ичер.

Туманны тулукъгъа жыялмазса.

Турма ашамагъан кекирмез.

Тур-турдан хапар келсе,
Жукъудан хайыр къалмаз.

Тууар бокъгъа да тиеди кюн.

Туууп билмесенг да, жюрюп бил.

Тынгылауукъ къой къурт болур.

Тынгылауукъ тын бузар,
Жарты молла дин бузар.

Тырнакъ этден айырылмаз.

Тышы – жылтырауукъ,
Ичи – къалтырауукъ.

Тышы – мамукъ,
Ичи – къабукъ.

Тюени тилин кериуанчы биледи.

Тюзде тебе да тау керюнюр.

Тюк да чыгыучу жерине чыгдады.

Тюкюргенинги ызына жутмазса.

Тюлкую – тешикге, къоян – къамишге.

Тюлкую тюшюнде тауукъланы санар.

Тюлкуюню жомагы тауукъланы юсюн-
денди.

Тюлкуюню териси душманыды.

Тюпсюз челек суудан толмаз.

Узакъгъа барлыкъ – эртте тебирер.

Узун бичгенинги къысха кес.

Уллу ёгюз бла жюрюген ууанык тартычу болур.

Уллу къапхан къарылып.

Умут тау башында, ажал – инбашында.

Урама да – ёледи,
Сагама да – келеди.

Урлугъуна кёре тирлиги.

Урлукъ тюбю – къорлукъ.

Уруну арты – къуру.

Урулуу жетген жамычы суу иймез.

Урушда кылычны хаух бермейдиле.

Уста хораз жумуртха ичинден кычырыр.

Утдурмагъан кытмаз.

Ууну арты къуу.

Уууч бермей, тирменчи да тартмайды.

Уучу къояндан умут юзсе,
Къоян анга акъсакъ кёрюнюр.

Учуз сирке балдан татлы.

Учхундан от болур.

Ушамагъан тюбемейди.

Хагиде¹ къурутмай къууут болмаз.

Халал иште ант артыкъ.

Халаты узун тыгъырыкъ сыйпар.

Хан жылкъысы сюрюлмей сакъ болмаз.

Хансыз жомакъ болмаз.

Хар адамны бир жулдузу,

Хар кечени бир кюндюзю.

Хар жумуртхадан да бала чыкъмайды.

Эл элни – бир дерти,

Тирменчини – суу дерти.

Хар къанатлыны кесине кёре уясы.

Хар чибин бал келтирсе,

Таула балдан толур эдиле.

Хар элни къой союу башхады.

Хатасы болгъан киштик эшик тауушдан

къоркъур.

Хоншугъа харам – хоншулукъ ашамаз.

¹ Хаги – ташдан ишленген, къууут къурутуучу печь.

Хоншудан хоншугъа къотур жугъар.

Хоншунг сокъур эсе, кёзюнгю къыс.

Хоншуну тауугъу къаз кёрюнюр.

Хунагъа таш керек,
Оноугъа баш керек.

Хурмадан хынкял болмаз.

Хыйлачыны кёлю къара,
Сёзю учхара.

Хыйнычыны эки юлюшю башына.

Хырык салмай бастырыкъ салынмаз.

Хычинни татыуу ичине кёреди.

Фахмусузгъа бий болма да,
Фахмулуну къулу бол.

Фитна тууса, ийнам ёлюр,
Кёзбау тууса, ийман ёлюр.

Чакъгъычсыз къуу къабынмаз,
Мужуралы киши абынмаз.

Чапхыч атны бели иничке болур.

Чарыкъ жыртылгъанны аякъ билир.

Чариште алчыны эл кёреди.

Чегет бөрюсюз болмаз.

Чибинлеге аралып, къарт ийнекни эслемезе.

Чибинледе да болады бир тамата.

Чирикге чибин къонар.

Чолакъны халысы узун болур.

Чочумагъан атха кётлеш минилр.

Чубур малны чибин ашар.

Чурукъ жалай, чал болду,
Жалына кетип, сал болду.

Чурукъчуну къызы чурукъсуз.

Чыбыкълыкъда бюгюлмеген къазыкълыкъ-
да бюгюлмез.

Чыгырдан таракъ сурама.

Чыгырны къатында къутукъну сагъынма.

Чыкъгъа кирмегенни эки аягъы жибимез.

Чыпчыкъ тилин чыпчыкъ биледи.

Чыракъ да кеси тегерегин жарытады.

Чышынсыз халжар болмаз.

Чыран суу чыракъ жандырмаз.

Чырпыгъа кирсенг, кёзюнге сакъ бол.

Чычхан гебенден къоркъмаз.

Шайтан элге — жин молла.

Шайтандан тарыкъ да — Ибилисге.

Шайтанлыны кёзюне шайтанла кёрюнюрле.

Шайтанны зараны жиннге жетер.

Шапа бармагъын жалай тояр.

Шапа кёп болса, аш татымсыз болур. 28

Шахаркъыз кийингинчи, Тюймелини эси
ауар.

Шекели¹ субай кекелден тюлдю.

Шекерни татлылыгъын гумулжук да биледи.

Шемшерни² да болады шарайыбы.

Шишге жууукъ эт кюер.

¹ Шекел — кёрюмдюсю, ушагъыулулугъу.

² Шемшер — къашыкъ, гулоч таякъ этерге жарагъан терекчик.

Шошан жау ашамайды.

Шулпу жауун ышандырып жибитир.

Ындыр чычхансыз болмаз.

Ындырчыгъа къылкъы жабышыр.

Ынычхагъанлыкъгъа ауруу кетмез.

Ыргъакъгъа илинмеген
Тырнакъгъа да илинмез.

Ыспас этген – билип,
Ыспас этмеген – кюлюп.

Ыспас хакъгъа кирмейди.

Ыстауатда малны бёрю ашамаз.

Ышырылгъан от жарыкъ жанар.

Эки ат табанлашса, ортада эшек ёлюр.

Эки къама бир къыннга сыйынмаз.

Эки къуш урушса, жыячыгъа тюк тюшер.

Эки тынгыла – ахшы ангыла.

Элек челекни да тешикли сунар.

Элмен айтды – эл айтды.

Эмегенле ёле туруп хыйлагъа уста боладыла.

Эминаны ёлтюрвенинден аурутханы кыйын.

Энсиз малгъа ие кёп болур.

Эр бачама сау халкъны бирге жыяр,
Сер бачама сау халкъны бетин жояр.

Эришсем — тонгуз эт да ашарма.

Эркеч текелик этмез.

Эрттен жауун узакъ бармаз,
Эрттен къонакъ къонакъ болмаз.

Эсирген эшек кесин танымаз.

Эскиге къатылсанг — эсинги алыр,
Жангыгъа къатылсанг — жан салыр.

Эт да тур, алай аккагъа жюн тартма.

Эт сюексиз болмайды.

Эт тансыкъгъа ёпке татлы.

Эт — этге, шорпа — бетге.

Этге жууукъ сюек — ашалыр.

Этге жууукъ шиш кюер.

Эти эресе да, сюеги къалыр.

Этни хайырындан шорпасы ичилди.

Эфендиле кёп болсала,
Арада бусхам чыгъар.

Эфендини айтханын эт да, этгенин этме.

Эфендини дууасы кесине жарамаз. 39

Эчки къозлай туруп: «Текени къатыма бас-
дырмам», — дей эди, артда уа кеси бара
эди.

Эчки къойгъа: «Уятлыгъы ачыкъ», — дей
эди.

Эчки ызындан айланычу къойгъа таш
тиер.

Эчки эгиз табар,
Тонгуз тогъуз табар.

Эшек жер салынган атны сырты жауур
болур.

Эшек жюксюз жолгъа жарашмаз.

Эшек ишлер — ат ашар. 40.

Эшек окъуса, итни къарыны бурур.

Эшек суйген — чыгъана,
Адам суйген — магъана.

Эшек таякъ да кётюрюр,
Жюк да келтирир.

Эшек эсиргени жардан кетер,
Ат эсиргени жардан ётер.

Эшекге тёшек жарашмаз.

Эшекни бир оюну болур, ол да кюлде болур.

Эшекни жюгю женгил болса, кеси чочууукъ
болур.

Эшекни кючю халал, сютю харам.

Эшекни тюйюп ат этмезсе.

Эшик тапмагъан да тешик табады.

Эшик тешикге кюле эди.

Эшикде къалгъан башны ит ашар.

Эшикли чычхан юйлю чычханны къыстай
эди.

Эшикни – арты,
Эшекни – къарты.

Эшилген чач къатышмаз.

Эшитген кёргеннге хапар айта эди.

Эшекге минген – биринчи айып,
Эшекден жыгъылгъан – экинчи айып.

Юй ишлеген балта эшикте кълалыр.

Юйде хыйсапны базарны багъасы бузар.

Юйюкгенни итиу тюзетир.

Юшюген картош сууукъдан къркъмаз.

Хурметли шухла!

Бу жолгъа дери да къарачай-малкъар нарт сёзле энчи китап болуп чыгъа тургъандыла. Алийланы Солтан – Къарачайда, Хола-ланы Азрет да – Малкъарда ол ишге кёп кыйын салгъандыла. Филология илмуланы кандидаты Джуртубайланы Хыйса жарашдыргъан бу китапны да суююп окъугъан болурсуз. Анга халкъыбызны Ёзден Адет деген закий хазнасында болгъан бир талай айтыу да кёшулгъанды. Нек дегенде ала да нарт сёзле бла тенг жюрюгендиле.

Айхайда, нарт сёзлени саны бу китапда болгъаны бла чекленип къалмайды. Аллах буюрса, аланы энтта да чыгъара турур умутубуз барды.

ОГЛАВЛЕНИЕ

АКЪЫЛ, ТЕЛИЛИК, ОЮМ, БИЛИМ	5
БАТЫРЛЫКЪ, КЪОРКЪАКЪЛЫКЪ, ЭР- ЛИК, КЁЛ	13
ИГИ, АМАН	23
ИШ, ЖИГЕРЛИК, ХОМУХЛУКЪ	35
ЖАРЛЫЛЫКЪ, БАЙЛЫКЪ, БЫРЫСХЫ . .	48
СЁЗ, ЁТЮРЮК, КЕРТИ	61
БОЛУМСУЗЛУКЪ, АНГЫЛАУСУЗЛУКЪ .	71
АЖАЛ, КЪАДАР, КЪЫЙЫНЛЫКЪ, АМАЛ- СЫЗЛЫКЪ	83
ЮЙДЕГИ, ЖАШ, КЪЫЗ, ЖУУУКЪ, АХЛУ	94
ЖАНГЫЗЛЫКЪ, БИРИГИУЛЮК, ЖАРА- ШЫУЛУКЪ	105
УЯТ, НАМЫС, АДЕП, ХАРАМ, ХАЛАЛ	113
МЕНСИНУ, МАХТАНЫУ	119
ТУУГЪАН ЖЕР, ХАЛКЪ, ЭЛ	123
КЪЫЗГЪАНЧЛЫКЪ, ЧОМАРТЛЫКЪ . .	128
САБЫРЛЫКЪ, ТЁЗЮМЛЮК	132
ТЕНГЛИК, ШУЁХЛУКЪ	136
ТЮРЛЮ-ТЮРЛЮ БОЛУМЛАНЫ ЮСЮН- ДЕН	139

Литературно-художественное издание

**КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ
И ПОГОВОРКИ**

На балкарском языке

Составитель
Джуртубаев Хиса Чиппаевич

Редактор
М. Х. Табаксоев

Художники
З. Х. Бгажноков, И. З. Бгажноков

Художественный редактор
Ю. М. Алиев

Технический редактор
Н. М. Мокаева

Корректор
Л. Б. Кучмезова

Компьютерная верстка
А. З. Тхаитловой

Лицензия ИД 05895 от 21.09.01

Подписано к печати 08.12.05. Формат 84x108¹/₃₂.
Бумага офсетная №1. Гарнитура школьная. Печать офсетная. Усл. печ. л. 10,08. Уч.-изд. л. 4, 56.
Тираж 500 экз. Заказ №206

ГП КБР «Издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

ГП КБР «Республиканский полиграфкомбинат
им. Революции 1905 года»
Мининформпечати КБР
Нальчик, пр. Ленина, 33

**Карачаево-балкарские пословицы
и поговорки / Сост. Х. Ч. Джуртубаев ;
Рис. З. Х. Бгажнокова, И. З. Бгажно-
кова. – Нальчик: Эльбрус, 2005. – 192 с.**

ISBN 5-7680-2040-3

Карачаево-балкарские пословицы и поговорки, которые народ издревле называет Нарт сёзле (Нартские слова), вобрала в себя многовековую мудрость наших предков и продолжают оказывать мощное воздействие на сознание все новых и новых поколений. «Эти могучие слова, побеждающие неумолимое время, достойны благородных богатырей нартов», – писал К. Кулиев. Сегодня они широко используются как в устной речи, так и в языке художественной литературы.

Настоящий сборник составлен кандидатом филологических наук Х. Ч. Джуртубаевым.

**К 4702100500-049 2005
М 125(03)-2005**

Баггалы окгуучула!

*Халкыбызны ниет байлыгы бла сизни
андан ары шаггырей этер акылда
«Эльбрус» китап басма 2006 жылда
«Къарачай-малкъар мифле» деген китапны
чыггарлыкды,*